

Het huwelijk tussen Johan de Witt en Wendela Bicker: een politieke aangelegenheid?

L. Boer

Bachelorscriptie, 15 ECTS

Nederlandse Geschiedenis

Prof. Dr. J.S. Pollmann

Universiteit Leiden

4 januari 2024

14.288 woorden

Inhoudsopgave

Inleiding	blz. 4
Hoofdstuk 1: Van vergaderzaal naar vrijersvoeten	blz. 9
Hoofdstuk 2: Regeling en liefdesbezegeling	blz. 20
Hoofdstuk 3: Warme banden met de koude kant	blz. 28
Conclusie	blz. 38
Bibliografie	blz. 42

Inleiding

In september 2022 startte ik mijn bachelor stage bij de Johan de Wittstichting. Door het lezen van De Witts brieven verdiepte ik me week in week uit in zijn leven als drukbezet raadpensionaris. Ik ontdekte al vrij snel dat hij naast een hardwerkende politicus ook een liefhebbende vader en echtgenoot was. Naast diplomatieke en financiële brieven zijn de brieven die hij heeft nagelaten ook gericht aan of afkomstig van zijn kinderen en zijn vrouw Wendela Bicker. Zij bracht mij op het onderwerp van deze scriptie. Naast Johans brieven bestudeerde ik tijdens mijn stage namelijk ook de boedelinventaris van Johan en Wendela. Deze is keurig geordend en overzichtelijk opgesteld door Wendela zelf. Groot was dan ook mijn verbazing toen ik in verschillende secundaire bronnen las dat Wendela in haar tijd vooral zou hebben gegolden als een laaggeletterde, gedweeë huisvrouw zonder noemenswaardige kwaliteiten.¹ De grond voor deze beweringen vinden de auteurs in een brief van Wendela aan Johan waarin zij zich verontschuldigt voor haar ‘creupelen schrijven’.² Wendela’s nauwkeurig opgestelde en overigens goed leesbare boedelinventaris bevestigt dit beeld echter niet. Wendela wordt afgezet tegen haar schoonzus Maria van Berckel, de echtgenote van Cornelis de Witt. Van deze Maria wordt het beeld van mondige, kordate vrouw die Cornelis vaak met raad en daad bijstond geschetst. Wat de verschillende auteurs daarnaast over het hoofd lijken te zien bij de vergelijking tussen Maria en Wendela is dat Maria van Berckel haar reputatie pas na de dood van haar man Cornelis verkreeg. Door tijdgenoten werd ze gezien als de enige overgebleven persoon die de Ware Vrijheid nog vertegenwoordigde na de moord op Johan en Cornelis. Met de Ware Vrijheid wordt het idee bedoeld dat de hoogste, meest soevereine vrijheid in een land enkel bereikt kon worden als de macht niet bij een koning of stadhouder lag, maar bij een grotere groep bestuurders. In de zeventiende eeuw waren deze bestuurders veelal regenten. De Witt gold in zijn tijd min of meer als boegbeeld van deze ‘ideologie’.³ Aanhangers van de Ware Vrijheid, ook wel staatsgezinden genoemd, gaven Maria van Berckel na het overlijden van Johan en Cornelis een heldinnenstatus en voerden het beeld van Maria als krachtige, sterke vrouw aan.⁴ Toen

¹ N. Japikse, *Johan de Witt* (tweede druk; Amsterdam 1918), 128-129; Luc Panhuysen, *De Ware vrijheid. De levens van Johan en Cornelis de Witt* (15^e druk; Amsterdam 2022), 185; Herbert H. Rowen, *John de Witt, Statesman of the ‘True Freedom’* (Cambridge 1986), 105.

² Nationaal Archief Den Haag (hierna NA) Wendela Bicker aan Johan de Witt, 18 januari 1655, 3.01.17, 2163, fol. 17.

³ Panhuysen, *De Ware Vrijheid*, 198-201.

⁴ Luc Panhuysen, ‘Berckel, Maria van (1632-1706)’ in: *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. <https://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Berckel> (Geraadpleegd op 18 december 2023).

Johan en Cornelis vermoord werden was Wendela al vijf jaar overleden, zij heeft dus nooit de mogelijkheid gehad om de reputatie van haar man hoog te houden. Eenzelfde soort heldinnenstatus zien we ook terug bij Maria van Reigersberch, vrouw van Hugo de Groot. Net als Wendela was zij geen begenadigd schrijfster, maar toch kreeg zij door het helpen ontsnappen van haar man en het bestieren van het huishouden met haar man in ballingschap het stempel kordaat en daadkrachtig. Te meer omdat ze zich na de dood van haar man inzette om zijn achterstallige salaris uit te laten betalen.⁵ Voor beide Maria's hangt hun reputatie voornamelijk af van de reputatie van de mannen waarvan zij weduwen waren, een positie die Wendela nooit heeft gehad. Dit feit in combinatie met haar naar eigen zeggen kreupele schrift maakt het voor de historiografie zonder uitgebreid primair bronnenonderzoek logisch dat Wendela niet meer was dan een simpele, volgzaam huisvrouw.

In de literatuur rees dan ook de vraag waarom Johan voor Wendela als zijn vrouw koos. Te meer omdat Wendela niet van een bijzondere schoonheid geweest zou zijn.⁶ De suggesties die de verschillende auteurs aandragen zijn dat Wendela's familie Johan een gunstige politiek-sociale positie zouden hebben kunnen geven en dat haar Amsterdamse afkomst voor hem als raadpensionaris voordelig zou zijn.⁷ Tegelijkertijd zijn de redeneringen over Wendela's uiterlijk alsook de suggesties voor enkel een politiek gunstig huwelijk behoorlijk anachronistisch. De zeventiende-eeuwse vrouw bestierde voornamelijk het huishouden en had zich niet te bemoeien met haar man en zijn werk. Een ideeën over schoonheid veranderen door de tijd heen. Maria van Berckel bemoeide zich wel met Cornelis' werk, maar was in dat opzicht eerder uitzondering dan regel en de scherpe tegenstelling tussen haar als 'succesvolle, kordate vrouw' en Wendela's beschrijving door Japikse als 'zachtmoedige, meegaande en fysiek zwakke vrouw zonder ontwikkeling van enige betekenis' is zoals al eerder beschreven weinig genuanceerd.⁸ Wel sluit dit idee aan bij het zeventiende-eeuwse idee dat een vrouw minder verstandelijke vermogens had en daarom een ondergeschikte maatschappelijke rol moest hebben.⁹ Het beeld dat van Wendela wordt

⁵ Henk Nellen, 'Reigersberch, Maria van (1589?-1653)', in: *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. <https://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Reigersberch> (Geraadpleegd op 18 december 2023).

⁶ Panhuysen, *De Ware Vrijheid*, 185.

⁷ Geert Mak, *De levens van Jan Six, een familiegeschiedenis* (Amsterdam/Antwerpen 2016), 111; Panhuysen, *De Ware Vrijheid*, 181.

⁸ Japikse, *Johan de Witt*, 128.

⁹ Ariadne Schmidt, 'Gelijk hebben, gelijk krijgen? Vrouwen en vertrouwen in Holland in de zeventiende en achttiende eeuw' in: Michiel Groesen, Judith Pollmann en Hans Cools eds., *Het gelijk van de Gouden Eeuw. Recht, onrecht en reputatie in de vroegmoderne Nederlanden*, 109-126, aldaar 109.

geschetst in de literatuur is dus paradoxaal genoeg zowel anachronistisch als overeenkomstig met de zeventiende-eeuwse denkbeelden over vrouwen.

Aan de andere kant wordt Wendela omschreven als een lieve, meegaande vrouw, zou liefde dan geen doorslaggevende rol gespeeld kunnen hebben? Toen het op 16 februari 1655 tot een huwelijk kwam tussen de twee, wat betekende de verbintenis met Hollands hoogste dienaar toen voor de vermogende Bickerfamilie? Al deze vragen en bevindingen samen maken dat de vraag naar de aard van het huwelijk opnieuw (primair bronnen)onderzoek rechtvaardigt. Johan trouwde als raadpensionaris en ging daarmee als iemand met een hoge politieke status een verbintenis aan. Maar Wendela Bicker was als rijke Amsterdamse burgemeestersdochter ook financieel aantrekkelijk en wist daarbij hoe om te gaan met hooggeplaatsten uit de Hollandse Republiek en daarbuiten. Op veel verschillende terreinen bleek ze een goede aanvulling te zijn op Johan, niet alleen op politiek vlak. Daarom vindt er in dit onderzoek een zoektocht plaats naar het antwoord op de vraag hoe politiek het huwelijk tussen Johan de Witt en Wendela Bicker eigenlijk was. Bij de beantwoording van deze vraag wil ik mij vooral laten leiden door wat de primaire bronnen, veelal van Johans en Wendela's eigen hand, hierover te zeggen hebben en het secundaire bronmateriaal vooral als bredere achtergrondinformatie gebruiken. Daarnaast wil ik Wendela's reputatie die in de historiografie de reden is geweest om haar huwelijk met Johan als politiek af te doen, toetsen aan het primaire bronmateriaal.

De vraag hoe politiek het huwelijk van De Witt was kunnen we op een drietal manieren begrijpen. Allereerst is er de familiepolitiek. Met dit huwelijk verbonden twee – in dit geval – belangrijke regentenfamilies zich aan elkaar. De familie De Witt had door de gevangenschap van vader Jacob de Witt op Loevestein in 1650 een bijzondere status binnen de regentenkringen gekregen.¹⁰ De familie Bicker had op haar beurt veel ervaring binnen functies in het Amsterdamse stadsbestuur en was bijzonder vermogend. Het tweede politieke aspect is de verbinding tussen de Staten van Holland en Hollands machtigste stad. Gesuggereerd is dat Johan voor een Amsterdamse huwelijkspartner koos om daarmee de band tussen de stad Amsterdam en de Staten van Holland te versterken.¹¹ In dat geval zouden de Staten van Holland het meest gebaat zijn bij het huwelijk. Ten derde is er het aspect van het raadpensionarisschap. Johan trouwde toen hij al raadpensionaris was. Hierdoor had hij aan de ene kant iemand nodig die op de juiste manier belangrijke gasten

¹⁰ Panhuysen, *De Ware Vrijheid*, 108-109.

¹¹ Mak, *De levens van Jan Six*, 111.

kon ontvangen en het huishouden in goede banen kon leiden. In Wendela vond hij een vrouw die wist hoe met veel geld om te gaan en ook vaardig was in de omgang met vooraanstaande personen. Aan de andere kant had hij zijn huwelijkspartner ook iets te bieden, namelijk politieke status vanwege zijn functie. Deze verschillende aspecten zullen door de verschillende hoofdstukken heen behandeld en per situatie belicht worden.

De beantwoording van de hoofdvraag zal allereerst bestaan uit onderzoek naar waarom De Witt wilde trouwen of waarom hij op zoek ging naar een huwelijkspartner. Was het huwelijk iets wat hij zelf ambieerde, werd hem dit door zijn naaste kennissen en familie opgedrongen of werd hij er door zijn politieke status min of meer toe gedwongen? In het eerste hoofdstuk zal de zoektocht naar de geschikte partner worden beschreven, evenals wie er als geschikte partner voor Johan gold en welke regels er voor hem als regentzoon omtrent het aangaan van een huwelijk waren. Allereerst geven De Witts biografen Japikse en Panhuysen, alsook de Engelse biograaf Herbert Rowen een goede, overzichtelijke kijk in het prille liefdesleven en de verschillende vriendschappelijke relaties en familiestructuren van de raadpensionaris.¹² Zoals eerder beschreven houden zij echter vast aan Wendela's reputatie als volgzaam vrouw, waardoor het huwelijk tussen haar en Johan enkel politiek zou zijn geweest. Een nieuwe lezing van de bronnen, met focus op de rol van Wendela's reputatie en de invloed daarvan op de aard van het huwelijk zal daarom worden vergeleken met de verschillende biografieën. De Witts eigen archief met verschillende brieven van en aan hem vormt hierbij dan ook een belangrijke schat aan informatie. Voor informatie over de zeventiende-eeuwse huwelijkspraktijk en de wetten en gebruiken daaromheen zal in het eerste hoofdstuk de algemeen geldende literatuur over dit onderwerp gebruikt worden, inclusief informatie over stedelijke wet- en regelgeving en specifieke gebruiken zoals die van zogenaamde 'vrijage'.¹³ Om Johans zoektocht naar een huwelijkspartner in een breder kader te plaatsen, zal deze worden vergeleken met eenzelfde zoektocht van zijn politieke voorgangers Johan van Oldenbarnevelt en Jacob Cats. Op die manier wordt er een breder overzicht gecreëerd hoe raadpensionarissen in de zeventiende eeuw tot een keuze voor een huwelijkspartner kwamen. Voor de huwelijksperikelen van Cats en Van Oldenbarnevelt zal hun beider biografie gebruikt worden.¹⁴

¹² Japikse, *Johan de Witt*; Panhuysen, *De Ware Vrijheid*; Rowen, *John De Witt*.

¹³ Donald Haks, *Huwelijk en gezin in Holland in de 17de en 18de eeuw* (Proefschrift, Rijksuniversiteit Leiden, Leiden 1982); Manon van der Heijden, *Huwelijk in Holland: stedelijke rechtspraak en kerkelijke tucht, 1550-1700* (Amsterdam 1998); L. Knappert, *Verloving en huwelijk in vroeger dagen* (Amsterdam 1914).

¹⁴ G. Kalf, *Jacob Cats* (Haarlem 1901); Jan den Tex, *Johan van Oldenbarnevelt* (Den Haag 1980).

In het tweede hoofdstuk wordt de vormgeving van de huwelijksvoltrekking onderzocht. Hierbij wordt gekeken naar wat gebruikelijk was voor een huwelijksvoltrekking in de zeventiende eeuw. Hoeveel gasten werden er uitgenodigd? Wie werden er uitgenodigd en waren hieronder ook politieke gasten? De volledige gastenlijst in het regionaal archief in Dordrecht vormt hierbij een belangrijke primaire bron, te meer daar er van de gastenlijst verschillende gasten zijn geschrappt.¹⁵ Het is daarom ook interessant om te onderzoeken wie deze personen waren en wat de reden voor hun verwijdering was. Uit de brieven met daarin de uitnodiging voor de bruiloft weten we dat het huwelijksfeest heeft plaatsgevonden in het huis van de Bickerfamilie aan de Keizersgracht. Is er een gelijk aantal gasten uit beiden families uitgenodigd of waren er hierom juist meer De Witten of Bickers aanwezig? De Amsterdamse Keur van 1655 waarin het Amsterdamse stadsbestuur de specifieke regels voor een Amsterdamse huwelijksvoltrekking heeft beschreven is hierbij een belangrijke primaire bron, omdat deze regels directe gevolgen voor de huwelijksvoltrekking van Johan en Wendela hadden.¹⁶

Tot slot moeten we voor een sluitend antwoord op de hoofdvraag onderzoeken wat het Amsterdamse huwelijk De Witt daadwerkelijk opleverde. Dat hij in Wendela een rijke burgemeestersdochter vond en daarmee een financieel voordeel naar zich toetrok moge duidelijk zijn. Tegelijkertijd betekende zijn huwelijk ook een verbintenis aan de regentenkring van Hollands machtigste stad.¹⁷ In het laatste hoofdstuk zal daarom worden onderzocht welke voordelen de raadpensionaris had in zijn contacten met zijn Amsterdamse schoonfamilie en de daarbij horende nieuwe sociale connecties. Opnieuw zijn de brieven van De Witt in combinatie met de verschillende biografieën hierbij een belangrijke bron van informatie over hoe hij contact onderhield met zijn schoonfamilie. Over de omgang tussen regenten onderling wordt gebruik gemaakt van twee ‘regentendissertaties’ van De Jong en Kooijmans waarin het leven van regenten in verschillende Hollandse steden wordt beschreven.¹⁸

¹⁵ Regionaal Archief Dordrecht (hierna RAD), Gastenlijst van de bruiloft van Johan de Witt met Wendela Bicker op 16 februari 1655, inv. nr. 150, nr. 503.

¹⁶ Stadsarchief Amsterdam (hierna SAA), 5020 Archief van de Burgemeesters: privilegeboeken en keurboeken, no. 15 ‘M’.

¹⁷ Panhuysen, *De Ware Vrijheid*, 184.

¹⁸ Jacob Johannes de Jong, *Met goed fatsoen, De elite in een Hollandse stad, Gouda 1700-1780* (Proefschrift, Rijksuniversiteit Utrecht, Utrecht 1985); Luuc Kooijmans, *Onder regenten, De elite in een Hollandse stad, Hoorn 1700-1780* (Proefschrift, Rijksuniversiteit Utrecht, Utrecht 1985).

Hoofdstuk 1: Van vergaderzaal naar vrijersvoeten

Op 16 februari 1655 vond aan de Keizersgracht in Amsterdam een bruiloftsfeest plaats. De gasten waren hooggeplaatste politici en kooplieden. Buiten verdrong zich een menigte mensen op zoek naar geld en bruidssuiker dat bij aankomst van het bruidspaar rijkelijk gestrooid was. Binnen bruide het feest waarbij dichters en muzikanten hun kunsten vertoonden. In het middelpunt van de belangstelling bevond zich het kersverse bruidspaar De Witt-Bicker. De jonge raadpensionaris had de vrouw naar zijn hart gevonden; lief, geduldig en betrokken. Maar hoe had hij haar gevonden en waarom was juist zij, de dochter van oud-burgemeester van Amsterdam Jan Bicker, de uitgelezen huwelijkskandidate? In dit eerste hoofdstuk meer over De Witts zoektocht naar zijn huwelijkspartner.

1.1: Vrijage en huwelijksvoorwaarden

De zoektocht naar de juiste huwelijkskandidate verliep in de zeventiende eeuw veelal volgens een vast patroon dat men in die dagen kende onder de term ‘vrijage’. Hierbij ontmoetten man en vrouw elkaar eerst in een wat lossere, soms feestelijke setting, zoals een bruiloft of op de kermis. Ook kon het voorkomen dat een man en vrouw plaatsgenoten van elkaar waren en elkaar dus al langer kenden en zo in het proces van vrijage terecht kwamen. Als bleek dat de man meer dan gemiddelde interesse in de vrouw had, kon de eerste stap van vrijage worden genomen, de zogenaamde periode van ‘conversatie’. Hierbij leerde de twee trouwlustigen elkaar beter kennen. De man nam in deze periode ook contact op met de ouders van zijn beoogde aanstaande om hun toestemming te vragen om contact met hun dochter te mogen hebben door middel van het schrijven van brieven of een bezoek aan huis. Werd dit verzoek ingewilligd, dan hadden de twee officieel verkering. Het werd hiermee voor de buitenwereld zichtbaar en duidelijk dat de omgang tussen een man en vrouw serieus was. Bij de stap van verkering hoorde ook dat het beoogde stel samen een kerkdienst bezocht. In deze periode kon de relatie nog altijd zonder consequenties worden opgezegd. Als bleek dat de relatie toekomstbestendig was, sprak het paar naar elkaar de wens uit om te willen trouwen. Soms werd dit mondeling bevestigd met een schriftelijke gelofte, muntstuk of ring. Als ook wederzijdse ouders toestemming hadden gegeven kon het huwelijk worden voorbereid.¹⁹

Het huwelijk in de zeventiende eeuw diende voor al in de hogere sociale lagen van de samenleving vele belangen. Voor de stabiliteit van de zeventiende-eeuwse samenleving

¹⁹ Haks, *Huwelijk en gezin*, 110-111.

waren goed georganiseerde huwelijken en de status en reputatie van wederzijdse families van essentieel belang. Door middel van een strategisch huwelijk konden status en vermogen in stand blijven en kon een nieuwe generatie ‘in stijl’ opgevoed worden. Veel van deze zeventiende-eeuwse huwelijken waren dan ook gebaseerd op financiële of politieke strategie, om de eigen familiestatus hoog te houden of om geloofwaardig een hoge politieke functie te bekleden. Er werd dan ook zoveel mogelijk binnen de eigen sociale kring getrouwd, een te groot verschil in status en vermogen zou namelijk een risico voor de duur en geloofwaardigheid van het huwelijk kunnen vormen. Het huwelijk werd gezien als een wederzijds akkoord waar de samenleving van op aan moest kunnen, het was ondenkbaar en ongewenst om de maatschappij op te laten draaien voor de zorg voor individuen als er ook de mogelijkheid tot huwelijk was.²⁰ Trouwen was dus een grote vanzelfsprekendheid. Daarnaast waren familiebanden bijzonder sterk en er werd meegelift op het succes van andere familieleden. In De Witts geval blijkt dat duidelijk uit een aantal brieven die hij ontving net na zijn aanstelling als raadpensionaris. Zijn neven Johan Johanszoon de Wit en Jacobus Focanus schreven hem brieven waarin ze duidelijk maakten dat het raadpensionarisschap van Johan ook voor een vooruitgang van hun eigen reputatie zorgde.²¹

Het trouwen binnen de eigen sociale klasse gold ook voor de zeventiende-eeuwse regentenklasse waartoe De Witt als burgemeesterszoon behoorde. Van jongs af aan ontmoetten de regentenkinderen elkaar binnen de eigen klasse, op de verschillende feesten, verjaardagen en allerlei andere bijeenkomsten die hoorden bij een leven in de regentenkring. Een regentzoon kwam dan ook zelden of nooit in contact met bijvoorbeeld een winkeliersdochter. De ontmoetingen van eventueel toekomstige huwelijkskandidaten vonden dus veelal plaats binnen de eigen sociale kring. Binnen de eigen sociale kring stond de keuze voor een huwelijkspartner wel vrij, mits de ouders toestemming voor een huwelijk gaven.²² In de zeventiende eeuw begon de regentenklasse zich steeds meer af te sluiten van het ‘gewone’ maatschappelijke leven. Door onderling met elkaar te trouwen bleven status en gebruiken bij dezelfde groepen en begon de regentenklasse als aparte maatschappelijke groep meer vorm te krijgen.²³ Opvallend is dat mannen in de zeventiende eeuw pas op wat latere leeftijd tot een huwelijk kwamen. Vader de Witt trouwde zelf op 27-jarige leeftijd met

²⁰ Luuc Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 1997), 149-150.

²¹ Panhuysen, *De Ware Vrijheid*, 174-175.

²² De Jong, *Met goed fatsoen*, 132.

²³ Kooijmans, *Onder regenten*, 132.

Anna van den Corput, afkomstig uit een vooraanstaand Bredaas geslacht. Ook de Hollandse raadspensionarissen Johan van Oldenbarnevelt, Andries de Witt, Adriaan Pauw en Jacob Cats die Johan voorgingen in zijn politieke carrière, waren achterin de twintig toen zij huwden. Met zijn 29 jaar was Johan de Witt dus geen uitzondering wat betreft huwelijksleeftijd. Een verklaring voor de gemiddelde huwelijksleeftijd binnen de regentenklasse zou kunnen zijn dat men zich eerst bezig hield met het creëren van financiële zelfstandigheid en het opbouwen van een carrière voordat een – meestal strategische - huwelijkspartner werd uitgezocht. Zo hield Johan van Oldenbarnevelt zich serieus bezig met zijn studie en ontwikkelde eerst een succesvolle carrière als advocaat voor het Hof van Holland alvorens hij in 1565 huwde met Maria van Utrecht, die afkomstig was uit één van de rijkste Delftse regentenfamilies.²⁴ Jacob Cats was in zijn jonge jaren wel wat lossier en voelde zich snel en veelvuldig aangetrokken tot vrouwen in zijn omgeving, maar probeerde zich hiertegen te verzetten.²⁵ Hij reisde aan het begin van zijn twintigerjaren naar Frankrijk en Engeland en specialiseerde zich in de rechten bij procureur Cornelis van der Pol in Den Haag. Op zijn reizen ontmoette hij verschillende vrouwen, maar hij beschrijft de omgang met hen in zijn latere autobiografische stukken als jeugdige onbesuisdheid.²⁶ Uiteindelijk trad hij pas op 28-jarige leeftijd in het huwelijk met Elizabeth van Valkenburgh, dochter van een Antwerpse koopman.²⁷ Een verschil met Johans voorgangers was echter dat zij pas nadat zij huwden de aanstelling als raadspensionaris kregen. Al op 28-jarige leeftijd werd Johan aangesteld als raadspensionaris. Deze uitzonderingspositie was voornamelijk te danken aan het feit dat vader De Witt in 1650 samen met vijf andere regenten gevangen werd gezet door stadhouder Willem II in slot Loevestein. Het leverde familie De Witt een bijzondere status binnen de regentenkringen op, dus was Johan als zoon van één van ‘de Loevesteiners’ de perfecte kandidaat voor het ambt van raadspensionaris.²⁸ Daarnaast was hij goed onderlegd en was thuis in zowel politiek als exacte wetenschappen.²⁹ Het gegeven dat De Witt pas trouwde toen hij al raadspensionaris was, kunnen we zien als indicatie dat hij zijn carrière vóór het vinden van de geschikte huwelijkskandidate stelde en daarmee zijn werk belangrijker vond dan een huwelijk. Een voordeel van De Witts aanstelling was dat hij hierdoor ook beter in de huwelijksmarkt lag, aangezien hij zijn toekomstige vrouw politieke

²⁴ Den Tex, *Johan van Oldenbarnevelt*, 25.

²⁵ Kalff, *Jacob Cats*, 27-28.

²⁶ *Ibidem*, 35.

²⁷ *Ibidem*, 26.

²⁸ Panhuysen, *De Ware Vrijheid*, 143-144.

²⁹ *Ibidem*, 48-49.

status te bieden had. Dat een vrouw aan zijn zijde in zijn hoedanigheid als raadpensionaris daarbij ook zo goed als onmisbaar was, zou kort na zijn aanstelling blijken.

In de zeventiende-eeuwse Republiek gold binnen het regentenhuwelijk een strakke rolverdeling tussen de man en de vrouw. De man was verantwoordelijk voor de inkomsten en vertegenwoordigde als het hoofd van het gezin zijn familie in het publieke leven. De vrouw was verantwoordelijk voor het onderhouden van het huishouden en het opvoeden van de kinderen.³⁰ De noodzaak van deze taakverdeling werd Johan al snel duidelijk toen hij na zijn aanstelling als raadpensionaris in 1653 het Huis van Assendelft in Den Haag betrok. Op dat moment zou zijn huwelijk met Wendela nog zo'n anderhalf jaar op zich laten wachten. Vanwege zijn beperkte financiële middelen kon Johan het zich enkel veroorloven om een deel van het huis te huren.³¹ Maar ondanks het feit dat hij niet het gehele huis in zijn bezit had, had de kersverse raadpensionaris iemand nodig die het huis liet schoonmaken, voor zijn gasten zorgde en de was liet doen, kortom iemand die het huishouden op de goede manier kon organiseren. Zeker als de raadpensionaris belangrijke gasten ontving, moest zijn huis keurig in orde zijn en moesten de gasten een verzorgde maaltijd voorgeschoteld krijgen.³² Johan had voor deze taken een huishoudster in dienst, maar het onderhoud van het huishouden werd haar al snel te veel. Hoe het gesteld was met De Witts huishouden laat hij blijken in een brief die hij naar zijn tante Maria Loten in Leiden stuurde, waarin hij haar vroeg om assistentie in zijn 'defectueuse huishouden'.³³ Echter was zijn tante al op leeftijd en wees het verzoek af. Johan benaderde verschillende vrouwen en liet hen langskomen, maar volgens Panhuysen voelde hij zich bezwaard om hen nog eens uit te nodigen waardoor hun werkzaamheden maar een zeer tijdelijke oplossing waren. Noodzakelijkerwijs benaderde de jonge raadpensionaris uiteindelijk zijn zus Johanna met de vraag of zij hem kon assisteren in het huishouden.³⁴ De tijd voor het zoeken naar een geschikte echtgenote die de zorg voor het huishouden op zich kon nemen leek rijp te zijn.

1.2: Op vrijersvoeten in adellijke kringen

De eerste opzetjes van Johans vrijage vonden al plaats voor zijn benoeming als raadpensionaris. Eén van zijn eerste ontmoetingen vond plaats op de bijeenkomsten van een adellijk gezelschap genaamd *L'Ordre de l'Union de la Joye*, kortweg de Orde van de

³⁰ Kooijmans, *Vriendschap*, 149.

³¹ Panhuysen, *De Ware Vrijheid*, 172.

³² Ibidem.

³³ NA, Johan de Witt aan Maria Loten, 23 oktober 1653, 3.01.17, 2, fol. 455.

³⁴ Panhuysen, *De Ware Vrijheid*, 172.

Vrolijkheid. Dit gezelschap had als doel zich te oefenen in muziek, zang en dans.³⁵ Oprichtster van het gezelschap was Amalia Margaretha van Brederode, ook wel Amélie genoemd. Zij was afkomstig uit een van de belangrijkste adellijke geslachten van Holland. Haar vader, Johan Wolfert van Brederode, trouwde binnen zijn adellijke stand met een afstammeling van de Nassaus, Anna Johanna van Nassau-Siegen, met wie hij naast Amélie nog elf andere kinderen kreeg. Na de dood van Amélies moeder hertrouwde Johan Wolfert met een schoonzus van prins Frederik Hendrik van Oranje, Louise Christine van Solms.³⁶ Na haar eigen huwelijk in 1645 bleef Amélie bij haar vader in Den Haag wonen. Ze verhuisde met hem mee naar het omvangrijke Hof van Brederode dat al snel gold als hét epicentrum van Haagse adellieden. Rond 1652 richtte zij er de *Ordre de l'Union de la Joye* op. Deze orde had een eigen reglement en bestond uit zogenaamde chevaliers en chevalières. In zogenaamde artikelen werden de leden van de Orde verplicht iedere dag een lied te zingen, gedichten te maken tot vermaak van anderen en slechte herinneringen of ongemakken te vergeten.³⁷ Voor toetreding tot het genootschap gold een aparte ceremonie waarin kandidaten hun 'lust tot lachen, dansen, huppelen en plezier maken' moesten tonen waarna bij goedkeuring een diploma in ontvangst kon worden genomen. Ondanks zijn niet-adellijke status ontving De Witt dit diploma in februari 1653.³⁸ Johan kon zich bij dit gezelschap niet alleen oefenen in zang en dans, maar dit was ook de uitgelezen plek om zijn netwerk te vergroten en politieke tegenstanders te leren kennen. Hoewel het niet gangbaar was voor iemand uit de regentenkringen, kwam Johan toch in contact met adellijke dames. Een vrouw die in het bijzonder op zijn aandacht kon rekenen was Anna Trajectina (Treesje) van Brederode, het jongere zusje van Amélie. In een brief aan Amélie uit oktober 1653 verzoekt Johan om haar zusjes de groeten over te brengen en dan in het bijzonder Anna Trajectina.³⁹ Vervolgens schrijft Amélie in januari 1654 een brief waarin ze handkussen van haarzelf en haar zus overbrengt. Johan beantwoordt deze brief veelzeggend door te stellen dat hij geen handkus nodig heeft omdat zijn gedachten steeds bij Anna Trajectina zijn.⁴⁰

³⁵ Haks, *Huwelijk en gezin*, 113; Ineke Huysman, 'Haagsche pretmakers uit de groote wereld'. L'Ordre de l'Union de la Joye omstreeks 1650' in : E. Dijkhof en M. van Gent eds., *Uit diverse bronnen gelicht. Opstellen aangeboden aan Hans Smit ter gelegenheid van zijn vijftenzestigste verjaardag* (Den Haag 2007) 161-182, aldaar 164.

³⁶ Huysman, 'Haagsche pretmakers', 161-162.

³⁷ Ibidem, 164.

³⁸ Ibidem, 168.

³⁹ NA, Johan de Witt aan de barones van Slavata, 10 oktober 1653, 3.01.17, 2, fol. 423.

⁴⁰ NA, Johan de Witt aan de barones van Slavata, 16 januari 1654, 3.01.17, 3, fol. 42.

Maar Anna Trajectina was niet de enige vrouw die op aandacht van de jonge raadpensionaris kon rekenen. Zijn oog viel ook al snel op de vijftien jaar oudere Sophia Margaretha van Nassau-Siegen. Deze adellijke dame was een verre nicht van Willem van Oranje en een tante van Amélie van Brederode. Daarnaast was zij de zus van Johan Maurits van Nassau-Siegen, een gevierd militair en gouverneur-generaal van Nederlands-Brazilië. Dit laatste leverde hem de bijnaam ‘De Braziliaan’ op.⁴¹ Dat er nadere kennismaking en eerste stappen in de vrijage tussen de twee plaatsvonden blijkt uit het feit dat Johan en Sophia elkaar regelmatig zagen en verschillende brieven die ze elkaar schreven tussen 1653-1654. Van Sophia’s kant waren dit voornamelijk brieven waarin zij de raadpensionaris verzocht om een compagnie voor haar neefje, Willem Maurits van Nassau-Siegen, te regelen en de lijfrenten van haar en haar schoonzus in orde te maken. De Witt leek op zijn beurt wel redelijk ondersteboven van de adellijke dame te zijn geweest. In één van deze brieven verwees hij zelfs naar een ‘een vreugdevolle nacht’ die hij samen met Sophia zou hebben doorgebracht, wat vermoedelijk duidde op een feestavondje van de Orde.⁴² Ook stuurde hij Sophia een horloge en verzocht daarbij de bringer van het presentje, zijn politieke kompaan Jacob van Wassenaer Obdam, een mondelinge boodschap aan haar over te brengen.⁴³ Gesuggereerd is dat dit weleens een huwelijksaanzoek geweest zou kunnen zijn. Sophia liet na deze mondelinge boodschap lange tijd niets meer van zich horen. Toen ze dat zo’n drie maanden later, begin oktober 1654 wel deed, repte ze met geen woord over deze boodschap en verzocht ze de raadpensionaris opnieuw om de lijfrenten voor haar en haar schoonzus te regelen.⁴⁴ Wellicht had de Akte van Seclusie die Johan in dezelfde tijd had gesloten iets met deze bekoeling te maken. Deze akte was een geheime clause bij de in 1651 gesloten Vrede van Westminster met de Engelsen, waarin stond dat er nooit meer een Oranje tot stadhouder benoemd zou worden. Het is het niet ondenkbaar dat Johan Sophia, als afstammeling van de Nassaus, hiermee op de tenen trapte. Tegelijkertijd werd Johan ook vanuit zijn familie terechtgewezen vanwege zijn toenadering tot Sophia. Zijn oom Cornelis van Sijpesteijn schreef hem in augustus 1653 al dat Johan zich niet moest inlaten met ‘een oudt wijf’, Sophia was vijftien jaar ouder dan Johan.⁴⁵ Het feit dat Johan ondanks dit leeftijdsverschil en het risico dat hij geen kinderen met haar zou kunnen krijgen toch contact met haar bleef zoeken laat zien dat hij wel degelijk van haar onder de indruk was.

⁴¹ Huysman, ‘Haagsche pretmakers’, 165.

⁴² NA, Johan de Witt aan Sophia Margaretha van Nassau-Siegen, 14 maart 1654, 3.01.17, 3, fol. 175.

⁴³ NA, Johan de Witt aan Sophia Margaretha van Nassau-Siegen, 13 augustus 1654, 3.01.17, 3, fol. 544.

⁴⁴ NA, Sophia Margaretha van Nassau-Siegen aan Johan de Witt, 19 oktober 1654, 3.01.17, 2835, fol. 115.

⁴⁵ NA, Cornelis van Sypesteijn aan Johan de Witt, 24 augustus 1653, 3.01.17, 3120, fol. 7.

Ondanks dat de beide dames zich buiten Johans sociaal-maatschappelijke speelveld bevonden liet dit hem niet tegenhouden hen te benaderen. Maar behalve vanwege zijn hoge politieke positie, was het ook voor een raadpensionaris niet wenselijk om buiten de eigen stand te trouwen. Vader de Witt probeerde zijn zoon dan ook op een ander spoor te zetten en verwees hem naar een vrouw binnen zijn eigen regentenklasse, waarover later meer.⁴⁶ Hieruit kunnen we concluderen dat Johan – in ieder geval volgens zijn vader – als regentenzoon een passende huwelijkspartner moest kiezen. Kort na het vaderlijke ingrijpen werd de vrijage tussen Johan en Sophia dan ook stopgezet.⁴⁷

1.3: Liefdevolle strategie

Vader de Witt verwees zijn zoon in het najaar van 1654 naar een – in diens ogen - meer opportuun gezelschap voor zijn zoon, de klasse van de regenten en dan specifiek de Amsterdamse regenten. Het feit dat Johan een vrouw uit zijn eigen stand moest trouwen, in plaats van zich met adellijke dames in te laten zal voor vader De Witt de reden geweest zijn van deze suggestie. De jonge raadpensionaris had zich door het in het geheim opstellen van de Akte van Seclusie in een behoorlijk politiek penibele situatie gebracht. Een strategisch, Amsterdams huwelijk zou de gemoederen wellicht doen bedaren. Daarnaast was de benoeming van De Witt als raadpensionaris tegen de zin van de stad Amsterdam geweest.⁴⁸ De betrekkingen tussen de Staten van Holland en de stad Amsterdam waren hierdoor niet altijd even harmonieus. Bovendien gold Amsterdam als belangrijkste en rijkste stad van Holland. Een verbintenis tussen uitgerekend deze stad en de raadpensionaris van Holland zou daarom politiek gezien een gouden zet zijn.⁴⁹ Op aanraden van Johans zussen Johanna en Cornelia werd Johan door zijn vader gewezen op ‘ene juffrouw Bernarts, dochter van een bewinthebber van de Oost Indische Compagnie’ die zich in Amsterdam bevond.⁵⁰ De raadpensionaris zal zich van dit belang ook ongetwijfeld bewust zijn geweest. Hij gaf dan ook gehoor aan de sommering van zijn vader. Zoals boven aan de brief van zijn vader vermeld staat, beantwoordde hij deze echter pas op 30 oktober 1654, dus pas nadat hij naar Amsterdam was geweest. Helaas is dit antwoord niet bewaard gebleven en het is dan ook onduidelijk of er een

⁴⁶ NA, Jacob de Witt aan Johan de Witt, 10 oktober 1654, 3.01.17, 3296, fol. 68.

⁴⁷ Lydia Boer, ‘Een adellijk avontuur. Sophia Margaretha van Nassau-Siegen aan Johan de Witt: 7 maart 1654’, in: Ineke Huysman en Roosje Peters eds., *Vrouwen rondom Johan de Witt*, te verschijnen (Soest 2024).

⁴⁸ Mak, *De levens van Jan Six*, 111.

⁴⁹ Panhuysen, *De Ware Vrijheid*, 180; T.J. Servatius, *Vrouwen uit onze historie* (Nijkerk: G.F. Callenbach 1940), 173.

⁵⁰ NA, Jacob de Witt aan Johan de Witt, 10 oktober 1654, 3.01.17, 3296, fol. 68.

daadwerkelijke ontmoeting tussen De Witt en juffrouw Bernarts heeft plaatsgevonden. In de herfst van 1654 verbleef Johan samen met zijn vriend Coenraad van Beuningen, tevens pensionaris van de stad, een tijdje in Amsterdam. Dat De Witt zijn ogen goed de kost zal hebben gegeven ligt voor de hand, maar verdere details over het uitstapje ontbreken. In ieder geval boekte de vaderlijke suggestie geen succes, juffrouw Bernarts werd niet Johans toekomstige echtgenote.

Een betere optie leek Margaretha Tulp, dochter van de burgemeester van Amsterdam, Nicolaas Tulp. Coenraad van Beuningen kende de burgemeester goed vanwege zijn functie als pensionaris en hij was waarschijnlijk degene geweest die Johan heeft gewezen op de niet onaantrekkelijke Margaretha, die op dat moment twintig jaar was.⁵¹ Grappig genoeg weten we via een brief van Wendela die ze in de zomer van 1655 aan Johan als echtgenote stuurde dat Johan Margaretha ontmoet moet hebben en contact met haar moet hebben gehad. In deze brief wijst Wendela haar echtgenoot fijntjes op het feit dat Margaretha met Jan Six getrouwd is. Ze schrijft dat Jan Six een huwelijk heeft gesloten met ‘uwe matres [maitresse] weleer geweest, ick mene juffrouw Tulp’, oftewel Wendela bestempelt Margaretha als de eerdere geliefde van Johan.⁵² Mogelijk heeft Johan haar tijdens zijn oktobertrip naar Amsterdam samen met Van Beuningen ontmoet. Maar ondanks de politieke perfecte match met de Amsterdamse burgemeestersdochter draaide het contact tussen De Witt en Tulp op niets serieus uit. Wie van de twee geen toekomst in een relatie zag is niet duidelijk. Nicolaas Tulp was voor zijn aanstelling als burgemeester actief geweest als arts en was daarmee niet afkomstig uit een regerende ‘clan’. Vanzelfsprekend zal hij zijn politieke connecties gehad hebben, maar het is niet aannemelijk dat hij zou hebben ingestemd met een weigering van zijn dochter om met Hollands raadpensionaris te trouwen. Tulp kon het zich evenzeer niet permitteren om zo’n belangrijke politicus aan zich voorbij te laten gaan door hem zijn dochter te weigeren.

Maar wie was dan wel de juiste kandidate? Dit bleek al vrij snel na het eerste bezoek aan Amsterdam. Voordat Johan terug keerde naar Amsterdam verbleef hij enkele dagen op een huwelijksfeest van kennissen in Beverwijk.⁵³ In Beverwijk bevond zich Akerendam, een buitenverblijf van de invloedrijke Amsterdamse familie Bicker. Het was deze familie die

⁵¹ Jean-Marc van Tol, ‘Liep Johan de Witt een blauwtje bij Margaretha Tulp?’, *Historiek*, (3 maart 2017) https://historiek.net/liep-johan-de-witt-een-blauwtje-bij-margaretha-tulp/67568/#google_vignette (Geraadpleegd op 30 oktober 2023).

⁵² NA, Wendela Bicker aan Johan de Witt, 1 juli 1655, 3.01.17, 2163, fol. 173.

⁵³ R. Fruin en N. Japikse, *Brieven van Johan de Witt. Eerste deel 1650-1657*, (Amsterdam 1906), p. 281.

voor bijna een halve eeuw het bestuur van de stad Amsterdam in handen had en tevens een reputatie als zeer succesvolle kooplieden genoot.⁵⁴ Het was een telg uit deze familie die Johan als zijn echtgenote koos. Wendela Bicker, achttien jaar oud, dochter van de oud-burgemeester van Amsterdam, Jan Bicker, die een jaar daarvoor was overleden. Ze was tevens het nichtje van Cornelis de Graeff, één van de machtigste mannen van de stad Amsterdam.⁵⁵ Naar alle waarschijnlijkheid is Johan Wendela op het bewuste trouwfeest in Beverwijk tegen het lijf gelopen. In een brief uit oktober 1654 aan zijn vriend Hiëronymus van Beverningk schrijft Johan dat hij zich naast zijn verblijf in Amsterdam ook nog enige dagen goed heeft vermaakt in Beverwijk.⁵⁶ Heel geheimzinnig hoefde hij echter niet te doen over zijn bezigheden tijdens dit uitstapje. Dat er meer achter dit bezoek zat was al snel onder de Haagse diplomaten bekend. Op 23 oktober 1654 schreef de Haagse diplomaat Lieuwe van Aitzema aan de Engelse politicus John Thurloe dat de raadpensionaris in de dagen van zijn afwezigheid een dochter van de overleden Amsterdamse burgemeester Jan Bicker het hof had gemaakt.⁵⁷ Dat nieuws verspreidde zich ook snel in politiek Den Haag. Een dochter van de rijke Bickers zou een aanzienlijk fortuin met zich meebrengen. Het was in de zeventiende eeuw dan ook niet ongebruikelijk om enkel op financiële gronden een huwelijkspartner te kiezen. Zo wordt van Johans voorganger Van Oldenbarnevelt vermeld dat hij naast dat hij ‘behagen in de persoon hadde’ zijn echtgenote voornamelijk op basis van de grootte van de bruidsschat gekozen heeft.⁵⁸ Maar Wendela had meer te bieden dan financieel voordeel, zij had de juiste, interessante politieke connecties in één van Hollands belangrijkste steden. Als rijke burgemeestersdochter zou zij niet alleen een behoorlijke som geld en praktische politieke relaties met zich meebrengen, maar was zij ook zeer geschikt om het huishouden van Hollands hoogste politicus te bestieren. Ze wist immers hoe met hoge, belangrijke gasten in huis om te gaan en kende het reilen en zeilen in een politiek vooraanstaand huishouden. Met Wendela kon Johan niet alleen op politiek vlak, maar ook op persoonlijk vlak tevoorschijn komen. Andersom was Johan voor de Amsterdamse Bickerfamilie een politiek strategische huwelijkskandidaat vanwege zijn hoge functie als raadpensionaris. Maar er schuilt achter deze relatie meer dan interessante financiële en politieke betrekkingen. In het najaar van 1654 schreef de jonge raadpensionaris aan Johan Wolfert van Brederode dat hij zich de laatste tijd vaak in Amsterdam bevond en weinig

⁵⁴ Servatius, *Vrouwen uit onze historie*, 173.

⁵⁵ Panhuysen, *De Ware Vrijheid*, 181.

⁵⁶ NA, Johan de Witt aan Hiëronymus van Beverningh, 23 oktober 1654, 3.01.17, 3, fol. 736.

⁵⁷ Fruin en Japikse, *Brieven van Johan de Witt*, 275.

⁵⁸ Den Tex, *Johan van Oldenbarnevelt*, 25.

brieven schreef, omdat er ‘occupatiën zijn die wel de sterkste hersenen troubleren’.⁵⁹ Met enige regelmaat mocht hij Wendela ophalen bij het statige Bickershuis aan de Keizersgracht om haar naar de kerk te brengen, één van de onderdelen van het vrijageproces.⁶⁰ Dat de raadpensionaris het contact met zijn beoogde echtgenote vóór zijn werk in Den Haag liet gaan, blijkt uit een brief die hij aan de Staten van Holland stuurde waarin hij zich verontschuldigde voor zijn afwezigheid. Hij verklaarde in de brief dat hij gebonden is aan een ‘commandement’ gebaseerd op de wil van ‘haar die waerlijk is mijn soeverein’.⁶¹ Steeds duidelijker bleek dat Johan daadwerkelijk verliefd was.

Maar Wendela gaf zich niet snel gewonnen. Hoewel ze Johan verschillende keren ontmoette, gaf ze hem pas na ruim twee maanden, in januari 1655, toestemming om haar te schrijven. Op die manier liet de jonge Bickersdochter blijken dat ze niet al uit alle macht wilde trouwen, ze was tenslotte tien jaar jonger dan Johan. Daarnaast had ook moeder Bicker haar bedenkingen bij een eventueel huwelijk tussen de raadpensionaris en haar net volwassen dochter. Naar de norm van die tijd was zij degene die als één van de wederzijdse ouders een eventueel voorgenomen huwelijk moest goedkeuren.⁶² Servatius suggereert dat ze er benauwd voor was dat de Dordtse politicus als ‘ernstig staatsman’ te stijf en te serieus zou zijn voor Wendela. Maar al snel bleek dat ze dit bezwaar kon laten varen; de raadpensionaris bezocht graag en veelvuldig feesten en partijen waar hij om zijn dans- en muziekkunsten een graag geziene gast was.⁶³ In een brief aan zijn neef waarin hij werd uitgenodigd voor een bruiloft verklaarde hij zelfs dat hij naar een feestje ‘snackte als een vischje naer ’t waeter’, maar dat andere zaken hem zijn komst tot zijn spijt zouden verhinderen.⁶⁴ Daarnaast is Servatius’ benadering ook deels inlegkunde en wat anachronistisch. Als rijke weduwe zal moeder Bicker zich meer zorgen gemaakt hebben over het familiebezit en geld dat Wendela mee haar schoonfamilie in zou nemen. Dat vermogen zou de familie Bicker verlaten en moest daarom wel in de juiste handen terecht komen. Het financiële aspect zou voor moeder Bicker zeer waarschijnlijk zwaarder hebben gewogen dan hoe levenslustig de aanstaande echtgenoot van haar dochter was. Dit blijkt ook

⁵⁹ Fruin en Japikse, *Brieven van Johan de Witt*, 275.

⁶⁰ Haks, *Huwelijk en gezin*, 110-111.

⁶¹ Fruin en Japikse, *Brieven van Johan de Witt*, 182.

⁶² Kooijmans, *Onder regenten*, 133.

⁶³ Servatius, *Vrouwen uit onze historie*, 175-176.

⁶⁴ NA, Johan de Witt aan zijn neef, 16 januari 1652, 3.01.17, 1, fol. 40.

uit de notariële verklaring die zij opstelde waarin zij Wendela's vermogen veiligstelde. Hierover meer in het tweede hoofdstuk.

Vanaf het moment dat Johan Wendela mocht schrijven, gooide hij de 'trossen los' en leek al zijn gespaarde liefdesuitingen in één keer over Wendela uit te willen storten. De brieven die hij in januari 1655 aan haar stuurde zijn doordrenkt van liefdesbetuigingen en de raadpensionaris drukte zijn 'ongeduldig verlangen' uit naar het moment van het huwelijk tussen hem en Wendela.⁶⁵ Zelden zijn Johans brieven zo vol van gevoel en emotie als in de korte tijd waarin hij brieven aan Wendela stuurde. Zijn eerste brieven aan Wendela waren los van ieder protocol of stoïcisme dat men van een hooggeplaatst politicus zou verwachten. Toch wist hij zich te beheersen en wapende hij zich 'met alle mijne patiëntie omme de onverduldicheyt van 't voorschreven verlangen te overwinnen', maar hoe dichterbij de 'geluckige dach' komt hoe meer het 'onverduldich verlangen d'overhandt neemt'.⁶⁶

Uit verschillende aanwijzingen blijkt dat De Witt bij het kiezen van een echtgenote voornamelijk luisterde naar zijn hart. Het zoeken van een politiek strategische verbintenis speelde uiteraard ook mee, maar leek bij de raadpensionaris geen hoofddoel te zijn. Dit idee wordt ondersteund door zijn eerdere relaties met vrouwen van adel, wat ongebruikelijk was voor iemand uit de regentenstand. Hoewel anderen hem – soms indirect – wezen op de verschillende politieke belangen van zijn huwelijk, zoals ook in de inleiding genoemd, is er in zijn brieven weinig te merken van een dergelijk bewustzijn. Integendeel, hij spreekt veel over zijn oprechte liefde voor Wendela, waardoor de belangen van de Staten van Holland naar de achtergrond leken te verschuiven. Echter kunnen we niet ontkennen dat de er met de verbintenis tussen De Witt en Bicker op financieel en politiek vlak een uiterst ideale alliantie gesmeed werd. De familie Bicker was bijzonder vermogend, terwijl Johan maar beperkte financiële middelen had als net begonnen raadpensionaris. Tegelijkertijd verbond de familie Bicker zich met het huwelijk tussen Johan en Wendela aan één van Hollands belangrijkste politici die hen kon bijstaan met advies. Johans keuze voor Wendela was uit liefde, maar de voordelen die het huwelijk met zich meebracht zullen ook de raadpensionaris niet ontgaan zijn.

⁶⁵ Panhuysen, *De Ware Vrijheid*, 182.

⁶⁶ NA, Johan de Witt aan Wendela Bicker, 10 januari 1655, 3.01.17, 4, fol. 9.

Hoofdstuk 2: Regeling en liefdesbezegeling

Een ieder die trouwt weet dat aan deze wettelijke verbintenis bepaalde regels en gebruiken zijn verbonden. Dit gold zeker ook voor trouwlustigen in de zeventiende eeuw. Naast algemene regels over ondertrouw, huwelijksakten en huwelijksvoltrekkingen moest de zeventiende-eeuwer ook rekening houden met stedelijke voorwaarden die aan het sluiten van een huwelijk verbonden waren. In het geval van De Witt moest hij zich conformeren naar de regels van de stad Amsterdam waar hij op 16 februari 1655 in het huwelijk trad met zijn Wendela. Maar ook zijn Amsterdamse schoonfamilie had de nodige bemoeienis met het organiseren van de feestelijkheden rondom de huwelijksvoltrekking.

2.1: Van belofte tot boete – Amsterdamse huwelijksregelingen

Als na de in het eerste hoofdstuk beschreven vrijage bleek dat een stel met elkaar wilde trouwen, deden ze elkaar een zogenaamde trouwbelofte. Na deze onderlinge belofte die soms bevestigd werd met een kostbaar voorwerp of een schriftelijke overeenkomst, werd het paar geacht het voorgenomen huwelijk voor te leggen aan een predikant of een schepen. Met deze ondertrouw was het huwelijk al voor een gedeelte gesloten. De ondertrouw kon dan ook alleen met instemming van een beambte weer verbroken worden.⁶⁷ Tussen de ondertrouw en de huwelijksbevestiging werd de huwelijksakte getekend. Deze gebeurtenis werd ook wel aantekenfeest genoemd en stond in de zeventiende eeuw bekend als het huwelijk, terwijl de huwelijksvoltrekking werd gezien als de bruiloft; de ambtelijke huwelijksbevestiging en het feest met de gasten.⁶⁸

Tot 1580 was het huwelijk vooral een kerkelijke aangelegenheid, dit veranderde toen de Staten van Holland in 1580 een nieuwe politieke ordonnantie uitvaardigden waar onder andere een aantal artikelen werden gewijd aan de regels rondom het huwelijk. In deze ordonnantie werd de bovengenoemde regeling rondom trouwbelofte en ondertrouw vastgelegd. Daarnaast werd vastgelegd dat een huwelijk alleen geldig was met instemming van wederzijdse ouders. Als ouders het niet eens waren met het huwelijk van hun kind, was het allereerst aan de ambtenaar of kerkelijke voorganger om deze zaak op te lossen. Lukte dit niet was er, dan was er – in het geval van een meerderjarig bruidspaar – de mogelijkheid om naar de rechtbank te stappen.⁶⁹ Daarnaast was een huwelijk pas geldig als deze door een

⁶⁷ Haks, *Huwelijk en gezin*, 115.

⁶⁸ Japikse, *Johan de Witt*, 127.

⁶⁹ Van der Heijden, *Huwelijk in Holland*, 45-46.

ambtenaar of gereformeerde predikant was gesloten.⁷⁰ Naast landelijke wet- en regelgeving kon huwelijksrecht ook worden vormgegeven door plaatselijke regelingen, keuren genoemd. Eventuele plaatselijke bezwaren of moeilijkheden konden hiermee uit de weg worden gegaan. Zo werden in de meer calvinistische gewesten Zeeland, Groningen en Drenthe keuren uitgevaardigd die enkel kerkelijke ondertrouw en huwelijksvoltrekking als volwaardig erkenden.⁷¹

De huwelijksvoltrekking van Johan en Wendela vond plaats in Amsterdam, de stad van de Bickers. Slechts drie weken daarvoor, op 29 januari 1655, vaardigde de stad Amsterdam een nieuwe, plaatselijke huwelijkskeur uit met daarin een nieuw reglement waaraan personen die in de stad Amsterdam trouwden zich moesten houden. Het toegestane gastenaantal voor een Amsterdams huwelijksfeest werd in de keur gereduceerd tot vijftig, uitgezonderd bruidskinderen, speellieden, huisgezin en het bruidspaar zelf. Voor iedere persoon meer moest per persoon een boete van tien gulden betaald worden. Het aantal speellieden mocht niet meer bedragen dan zes en het bruiloftsfeest mocht enkel in een particulier huis of vooraf gehuurd pand plaatsvinden. Amsterdamse regenten konden zich tijdens huwelijksfeesten nogal uitgelaten gedragen wat voor de nodige overlast in de stad zorgde. Om dit te voorkomen waren de regels in de keur opgesteld.⁷² Johan en Wendela hielden zich netjes aan al deze voorschriften. Het aantal gasten kwam precies op vijftig, er waren vier speellieden aanwezig en het huwelijksfeest werd in het huis van de familie Bicker aan de Keizersgracht gehouden.⁷³ Saillant detail is dat de keur werd uitgevaardigd op de laatste dag van de eerste ambtstermijn van burgemeester Tulp. Niet ondenkbaar is dat hij gepikeerd was over het feit dat Johan niet voor zijn dochter Margaretha had gekozen en om die reden het huwelijk van Hollands belangrijkste politicus stevig wilde inperken. Maar de keur weerhield de trouwlustige De Witt er niet van om nota bene op de dag van de uitvaardiging de huwelijksakte te tekenen.⁷⁴ Het tekenen van de huwelijksakte stond zoals eerder genoemd bekend als het aantekenfeest in de zeventiende eeuw. Dit feest werd ook door Johan en Wendela gevierd. Op 29 januari schreef Johan aan Willem Nieupoort, ambassadeur in Engeland, over zijn voorgenomen huwelijk met Wendela en sluit de brief af ‘onder ’t gerucht van de vrienden bij de schotelen’.⁷⁵ Het huis was blijkbaar gevuld met

⁷⁰ L. Knappert, *Verloving en huwelijk*, 57.

⁷¹ Van der Heijden, *Huwelijk in Holland*, 51.

⁷² SAA, 5020 Archief van de Burgemeesters: privilegeboeken en keurboeken, no. 15 ‘M’, fol. 225.

⁷³ NA, Johan de Witt aan zijn bruiloftsgasten, 2 februari 1655, 3.01.17, 4, fol. 17.

⁷⁴ Rowen, *John de Witt*, 101.

⁷⁵ NA, Johan de Witt aan Willem Nieupoort, 29 januari 1655, 3.01.17, 4, fol. 25.

vrienden die zich luidruchtig te goed deden aan een uitgebreide maaltijd om het aantekenfeest te vieren. Naast Nieupoort ontving ook de Dordtse predikant Goswinus Buijtendijk op 29 januari een brief. In deze brief schreven Johan en Wendela hem namens wederzijdse ouders over hun voorgenomen huwelijk en het verzoek tot openbare bekendmaking van de huwelijksbeloften [ook wel geboden] in de kerk op zondag 31 januari 1655.⁷⁶ Met deze brief gaf het aanstaande echtpaar De Witt gehoor aan de kerkelijke bepaling die kort na de hiervoor beschreven politieke ordonnantie was verschenen. Hierin stond dat een verloving of voorgenomen huwelijk publiekelijk moest worden aangekondigd op drie verschillende zondagen. Johan en Wendela wachtten geen moment langer dan strikt noodzakelijk, tussen de eerste publieke aankondiging van hun huwelijk en de daadwerkelijke huwelijksvoltrekking op 16 februari bevonden zich precies drie zondagen.

2.2: Bickerbruiloft

Dat Johan zich serieus bezighield met het plannen van zijn bruiloft blijkt uit de verschillende versies van gastenlijsten die hij maakte. De Amsterdamse keur zorgde ervoor dat het aantal gasten wel wat teruggebracht moest worden. In de conceptversie van de gastenlijst heeft Johan verschillende namen doorgestreept. In eerste instantie kwam hij op een totaal van 71 gasten, maar hij heeft zes gasten van de lijst geschrapt. Na aftrek van wederzijdse ouders, broers en zussen en speellieden kwam het nieuwe gastenaantal toen op precies vijftig.⁷⁷ Op de gastenlijst bevonden zich als vanzelfsprekend de wederzijdse ouders, in dit geval vader De Witt en moeder Bicker en broers en zussen van de bruid en bruidegom. De overige gasten waren vooral naaste familie, zoals ooms, tantes, neven en nichten. Zo vinden we op de gastenlijst tante Maria Loten, degene die Johan als hulp voor zijn ‘defectueuse huishouden had gevraagd, en oom Cornelis van Sijpestein die Johan had gewaarschuwd voor zijn relatie met Sophia Margaretha van Nassau-Siegen. Van Wendela’s kant bevonden onder andere ooms Andries en Cornelis de Graeff en haar achternicht Eva Bicker met haar man schout Frederick Alewijn zich op de gastenlijst. Johan hanteerde volgens gebruik de titels van de gasten, in het geval van zijn broer bijvoorbeeld staat niet Cornelis de Witt, maar de ruwaard van Putten op de lijst vermeld. Ongeacht naaste familie wordt de titel van de mannelijke gast als eerste vermeld met daarbij de toevoeging ‘met huisvrouw’. Zo vinden we op de lijst de baljuw De Veer met huisvrouw, oftewel Johans tante van moederszijde

⁷⁶ NA, Johan de Witt aan Goswinus Buitendijk, 29 januari 1655, 3.01.17, 4, fol. 26.

⁷⁷ NA, Aantekeningen en minuten van brieven en adviezen van de raadpensionaris De Witt betreffende resoluties van de Staten van Holland en West-Friesland, 3.01.17, 53, fols 7-8.

Cornelia van den Corput met haar man Quintijn de Veer.⁷⁸ Naast familieleden zijn ook Johans politieke vrienden Coenraad van Beuningen⁷⁹, Hiëronymus van Beverningk⁸⁰ en Johan Wolfert van Brederode⁸¹ op de bruiloft aanwezig. Van Beverningk fungeerde zelfs als één van de vier speelnoten, waarmee vriend van de bruid of bruidegom wordt bedoeld.⁸² Zoals in het eerste hoofdstuk beschreven, zijn elk van deze drie mannen op enig moment in meer of mindere mate betrokken geweest bij Johans weg naar het huwelijk.

Zodra de gastenlijst zo goed als compleet was, werden op 2 februari de uitnodigingen voor de huwelijksvoltrekking verstuurd, slechts twee weken voor de daadwerkelijke huwelijksvoltrekking. Van deze uitnodigingen bestonden verschillende versies voor verschillende gasten. Allereerst vinden we in Johans archief een brief met daarin de uitnodiging voor hun huwelijksvoltrekking op dinsdag 16 februari 1655. Deze is voornamelijk gericht aan ‘statusgasten’ waaronder ook enkele familieleden, zoals de schout van Leiden, Gerard van Hoogeveen en griffier van het rechtspraakinstituut de Hoge Raad in het gewest Holland, Johan Coenen.⁸³ Advocaat Cornelis Fannius kreeg samen met zijn vrouw – Johans nicht - Cornelia van Sijpesteijn een aparte uitnodiging, waarin Johan hen eerst feliciteerde met hun voorgenomen huwelijk dat zes dagen voor dat van Johan en Wendela op 10 februari 1655 zou plaatsvinden.⁸⁴ Ook vader De Witt ontving een aparte uitnodiging.⁸⁵ De overige naaste familie, zoals Johans broer en tante, ontvingen eenzelfde brief. Zowel Fannius als de naaste familieleden werden in de uitnodigingen verzocht om al een dag eerder, op 15 februari 1655, ’s avonds aanwezig te zijn in het huis van de familie Bicker op de Keizersgracht, waar de volgende dag het huwelijksfeest gehouden zou worden. De meesten van hen waren niet afkomstig uit de buurt van Amsterdam en door hen al een dag eerder uit te nodigen, konden zij de nacht in Amsterdam doorbrengen, zodat ze op de dag van de bruiloft geen lange reis hoefden te maken. De overige gasten woonden of verbleven kort voor de bruiloft al in Amsterdam. Kort voor de desbetreffende dag stelde Johan een lijst op met alle verblijfplaatsen van de gasten die niet in het Bickerhuis op de Keizersgracht verbleven. Hieronder bevinden zich veelal huizen binnen de in 1613

⁷⁸ RAD, Gastenlijst van de bruiloft van Johan de Witt met Wendela Bicker op 16 februari 1655, inv. nr. 150, nr. 503.

⁷⁹ Amsterdamse regent, burgemeester van Amsterdam in de perioden 1669, 1672, 1680, 1681, 1683 en 1684

⁸⁰ Goudse regent, thesaurier-generaal van de Republiek.

⁸¹ Nakomeling van de adellijke familie Van Brederode, legerofficier in het Staatse Leger.

⁸² Japikse, *Johan de Witt*, 127.

⁸³ NA, Johan de Witt aan zijn bruiloftsgasten, 2 februari 1655, 3.01.17, 4, fol. 17.

⁸⁴ NA, Johan de Witt aan Cornelis Fannius, 2 februari 1655, 3.01.17, 4, fol. 29.

⁸⁵ NA, Johan de Witt aan Jacob de Witt, 2 februari 1655, 3.01.17, 4, fol. 31.

aangelegde grachtengordel van Amsterdam aan de Groene - en Oudezijds Achterburgwal, Herengracht, Prinsengracht en de Singel.⁸⁶ Opnieuw een teken van status en rijkdom binnen de Bickerfamilie en aanverwanten, want alleen de rijke burgers konden zich een riante woning in de Amsterdamse grachtengordel veroorloven. Hiëronymus van Beverningk, afkomstig uit Gouda, verbleef in een herenlogement, vermoedelijk het voormalige, chique herenlogement aan de Grimburgwal. Beverningks aanstaande vrouw, Johanna le Gillon, bevond zich ook onder de gasten, maar verbleef aan de Herengracht.⁸⁷

Door de uitgevaardigde Amsterdamse keur konden Johan en Wendela niet iedereen van de gastenlijst meer uitnodigen. De raadpensionaris heeft dan ook wat namen van de gastenlijst moeten schrappen. Dit lot betrof Maerten van Persijn, auditeur van de Zuid-Hollandse domeinen, Gerardt Noeij, lid van de Oudraad van Dordrecht, advocaat Johan van den Andel en man van Johans zus Diederick Hoeufft. Pijnlijk detail hierbij is dat deze gasten wel in het rijtje ontvangers van de uitnodiging voor de huwelijksvoltrekking vermeld staan.⁸⁸ Of deze uitnodigingen aan de geschrapte gasten ook daadwerkelijk zijn verstuurd is niet duidelijk, van geen van hen is een antwoord op de uitnodiging bekend. Opvallend is dat alleen aan Johans kant gasten sneuvelden. De geschrapte gasten zijn afkomstig uit zijn kennissen- en familiekring en niet uit de kennissenkring van Wendela. Wederom moest Johan, net als bij de lange wachttijd die Wendela hem in de vrijageperiode oplegde, zich aanpassen en concessies doen. Het feit dat alleen aan Johans kant gasten sneuvelen toont dat er in Amsterdam of in ieder geval uit de familie Bicker blijkbaar meer te halen viel dan in Dordrecht of bij de familie De Witt. Johan mocht dan wel raadpensionaris zijn, zijn familie was behalve vader Jacobs gevangenneming op Loevestein niet van uitzonderlijk aanzien en daarbij ook niet bijzonder vermogend. Voor de Bickers was de persoon Johan vanwege zijn hoge politieke functie interessant, terwijl voor Johan de familie van Wendela met hun politieke connecties en financiële vermogen interessant waren. Het schrappen van Wendela's gasten zou meer afbreuk doen aan de status van de bruiloft dan het schrappen van Johans gasten. Daarnaast vond de huwelijksvoltrekking in Amsterdam plaats bij de familie Bicker thuis. De inbreng van de Bickers hierin was dus groter dan die van Johan en zijn familie. Tegelijkertijd was

⁸⁶ NA, Aantekeningen en minuten van brieven en adviezen van de raadpensionaris De Witt betreffende de resoluties van de Staten van Holland en West-Friesland, 1649-1669, 3.01.17, 53, fols 17-18.

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ NA, Johan de Witt aan zijn bruiloftsgasten, 2 februari 1655, NA, 3.01.17, 4, fol. 17.

Wendela op zoveel vlakken de meest geschikte huwelijkskandidate voor Johan dat hij waarschijnlijk zeer bereidwillig was om zich naar haar en haar familie te confirmeren.

2.3: Amsterdamse bruid, Haagse juwelen

Het huwelijk met Wendela Bicker bracht vanwege haar afkomst uit een rijke familie ook een aanzienlijk financieel voordeel met zich mee. Dit is onder andere terug te zien in haar bruidsschat. Deze bedroeg 50.000 gulden, verdeeld over 24.000 gulden in contanten en een stuk grond in Hofland, vlakbij Voorschoten. Daarnaast erfde Wendela een halve ton goud van haar overleden vader.⁸⁹ Het vergeven van een bruidsschat bracht voor de familie van de vrouw altijd een risico mee, het geld en bezit verdween immers uit de familie. Om te voorkomen dat Johan er ‘zomaar’ met dit bezit vandoor kon, gaan stelde moeder Bicker een notariële verklaring op waarin stond dat Johan slechts 4.000 gulden van de bruidsschat zou mogen houden als Wendela eerder dan hij kinderloos kwam te overlijden.⁹⁰ Dat de bruidsschat groot was en de Bickers bijzonder rijk waren voor hun tijd blijkt wel uit hoe vader De Witt kijkt naar het de kosten van het huwelijk. De kosten voor de bruidsjuwelen bedroegen 6.339 gulden en moesten worden betaald door vader De Witt. Dit kunnen we opmaken uit een brief van Johans zus Johanna van 7 februari 1655, waarover later meer. Vader de Witt had het benodigde bedrag echter niet zomaar beschikbaar en moest ruim 3.000 gulden lenen om de juwelen te kunnen betalen.⁹¹ De juwelen waren vooral bestemd voor Wendela, zoals een ring en een parelketting.⁹² Op financieel gebied konden de De Witten zich dus onmogelijk meten aan de rijke Bickers. Het huwelijk tussen Johan en Wendela was voor de kant van De Witt dus vooral een alliantie met financieel voordeel. Naast dit financiële voordeel zag Johans familie ook in dat Wendela op andere vlakken een welkome aanvulling voor hem zou zijn. Zo schreef Johans nicht Maria Coenen-van der Veer hem dat zijn ‘lieve bruijt de sindelijckheijt in’t doen van huiswerck gelijk wel apparent is’.⁹³ Wendela zou goed in staat zijn om Johan als nette en propere huisvrouw bij te staan. De netheid in het huishouden schreef Maria bovendien toe aan het feit dat Wendela uit Amsterdam kwam, in Den Haag waren maar weinig goed onderhouden huishoudens te vinden. Als dit werkelijk het geval was, kon Johan helemaal met Wendela thuiskomen in

⁸⁹ Japikse, *Johan de Witt*, 129.

⁹⁰ Rowen, *John de Witt* 101.

⁹¹ *Ibidem*, 102.

⁹² NA, Aantekeningen en minuten van brieven en adviezen van de raadpensionaris De Witt betreffende de resoluties van de Staten van Holland en West-Friesland, 1649-1669, 3.01.17, 53, fol. 19.

⁹³ NA, Maria Coenen - van der Veer aan Johan de Witt, 1 februari 1655, 3.01.17, 3188, fol. 1.

zijn huis in Den Haag. Zijn huishouden zou onder haar bezielende leiding uitblinken in netheid vergeleken bij andere Haagse huishoudens. Hieruit blijkt dat Wendela zelf ook echt iets te bieden had en haar geschiktheid als huwelijkskandidate niet enkel van haar familie afhing, zoals in de literatuur wel beweerd wordt.⁹⁴ Behalve dit voorbeeld is niet duidelijk hoe de familie De Witt tegen Johans aanstaande bruid aankeek, in ieder geval blijkt nergens dat zij het niet eens waren met de keuze voor Wendela. Er was voor de familie De Witt eigenlijk ook geen reden om niet gelukkig te zijn met dit huwelijk. Wendela voldeed aan alle wensen; ze was rijk, afkomstig uit de regentenklasse en bovendien afkomstig uit Amsterdam, de stad waar vader De Witt Johan naartoe had verwezen. Hij had Johan voor het zoeken van een bruid op een koopmansdochter gewezen, Wendela was als burgemeestersdochter zelfs nog van een hogere politieke komaf. Johan was de eerste van zijn gezin die trouwde met iemand die niet uit de omgeving van Dordrecht afkomstig was. Zijn zussen Johanna en Maria de Witt trouwden met Dordtse bestuurders Jacob van Beveren en Diederick Hoeufft.⁹⁵ Broer Cornelis de Witt trouwde met Maria van Berckel, dochter van de Rotterdamse burgemeester Johan van Berckel.⁹⁶ Wendela's woonplaats en (familie)vermogen maakten haar tot een uitzonderlijke toevoeging op de familie De Witt.

Ondanks de Amsterdamse bruiloft met een Amsterdamse feestlocatie bij een Amsterdamse regentenfamilie liet Johan zijn eigen kleding en juwelen voor Wendela niet uit Amsterdam komen. De juwelen, waaronder een ring en een 'collier paerlen' liet hij bij goudsmid Van der Made in Den Haag maken. Ook zijn kleding, schoenen en kousen waren afkomstig uit Den Haag.⁹⁷ De raadpensionaris was druk met alle voorbereidingen rondom zijn bruiloft. Zo blijkt onder andere uit de afsluiting van Johans brief aan Nieupoort van 12 februari waarin hij eindigt met dat hij verder niets te melden heeft behalve dat hij 'alhier met saecken van amours t'eenemael geoccupeert wesende daervan ick toecomende dingsdach de langgewenschte vruchten hope te smaecken'.⁹⁸ Omdat Johan zo druk was en in Amsterdam verbleef, kwam het regelen van de Haagse spullen vooral op zijn familieleden aan. Van verschillende kanten werd hij dan ook bestookt met vragen over zijn bestellingen. Zijn nicht Maria Coenen-Van der Veer en haar man Johan Coenen vroegen hem over de details van het zilverwerk en de juwelen die De Witt door Van der Made wilde laten maken evenals over

⁹⁴ Panhuysen, *De Ware Vrijheid*, 185.

⁹⁵ P.C Molhuysen en P.J. Blok (red.) *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, deel 3 (Leiden 1914), 110, 595

⁹⁶ Molhuysen en Blok, *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, deel 2 (Leiden 1912), 128.

⁹⁷ NA, Johanna de Witt aan Johan de Witt, 7 februari 1655, 3.01.17, 3299, fol. 51.

⁹⁸ NA, Johan de Witt aan Willem Nieupoort, 12 februari 1655, 3.01.17, 4, fols 33-34.

een nachtlamp en Johans hoed die hij op zijn trouwdag droeg. Er bleek onduidelijkheid te zijn over het precieze verzoek dat Johan had ingediend bij de goudsmid en Coenen verzocht hem dan ook zelf een brief te sturen naar de goudsmid.⁹⁹ Johans zus Johanna bekommerde zich over de kleding, schoenen, kousen en de ‘poejerdoos’ van haar broer. Daarnaast stelde ze hem op de hoogte welke spullen er met wie mee naar Amsterdam zouden komen, zodat Johan alles op tijd binnen zou hebben voor zijn trouwdag. Echter waren er nog wat onduidelijkheden omtrent Johans financiën. Johanna verzocht hem vader De Witt op de hoogte te stellen van het bedrag van de verschillende juwelen en de uiterste betaaltermijn daarvan.¹⁰⁰ Hieruit kunnen we opmaken dat vader De Witt verantwoordelijk was voor het bekostigen van de eerder genoemde bruidsjuwelen. De keuze van Johan om zijn eigen kleding en benodigdheden uit Den Haag te laten komen toont een breuk met zijn eerdere volgzzaamheid. Door niet voor Amsterdamse kleermakers en goudsmeden te kiezen, benadrukte hij zijn Haagse en Dordtse achtergrond.

De sluiting van het huwelijk tussen Johan en Wendela is naast een bezegeling van de liefde – ze gaven veel om elkaar – inderdaad ook de formatie van een stevige politieke alliantie. Hollands hoogste politicus is vanaf dat moment verbonden aan Hollands machtigste stad. Dat er voor de raadpensionaris het nodige uit Amsterdam te halen viel, blijkt wel uit de meegaandheid die hij toont ten opzichte van de stad Amsterdam door gehoor te geven aan de Amsterdamse keur. Maar ook in zijn meegaandheid ten opzichte van zijn aanstaande schoonfamilie. Zonder omhaal of uitleg deelde de raadpensionaris aan zijn familie mee dat zijn huwelijk in Amsterdam zou plaatsvinden, in het huis van zijn schoonfamilie. Johans familie mocht zijn kleding regelen en het bedrag voor Wendela’s juwelen neertellen, maar verder werd zij buiten beschouwing gelaten. Er viel op familiepolitiek niveau voor Johan het meest te halen. Hij verbond zich door Wendela aan een schatrijke en politiek onderlegde familie. Omgekeerd was de familie De Witt voor de familie Bicker minder interessant, zij was niet bijzonder rijk en de Bickers deden wat betreft politieke status ook niet veel onder voor De Witten. Johan zelf was door zijn positie als raadpensionaris voor hen als Amsterdamse regenten van belang.

⁹⁹ NA, Maria Coenen - van der Veer, 1 februari 1655, 3.01.17, 3188, fol. 1; Johan Coenen aan Johan de Witt, 4 februari 1655, 3.01.17, 2326, fol. 1.

¹⁰⁰ NA, Johanna de Witt aan Johan de Witt, 7 februari 1655, 3.01.17, 3299, fol. 51.

Hoofdstuk 3: Warme banden met de koude kant

Met zijn huwelijk met Wendela verbond De Witt zich als raadpensionaris niet alleen aan een rijke en statusvolle vrouw, maar ook aan de machtigste stad van Holland. Zijn schoonfamilie bestond uit machtige regenten die veel ervaring hadden binnen een bestuurlijke functie in de stad Amsterdam. Voor de raadpensionaris was de mening van Amsterdam van belang, de stad had een sterke stem in de Staten van Holland, op dat moment De Witts werkgever. Tegelijkertijd hadden de Amsterdamse regenten in De Witt een uitstekende voorman als het ging om de Ware Vrijheid en het waarborgen van een krachtig regentenbestuur. Voor beide partijen had de verbintenis tussen Johan en Wendela ook na de huwelijksdag veel voordelen.

3.1: Stedelijke alliantie in de praktijk

Waar Johan zich op financieel gebied niet aan de schatrijke Bickers kon meten, konden de Bickers zich dat op politiek gebied niet aan De Witt. De aanval van stadhouder Willem II op Amsterdam in 1650 hadden voor de familie De Witt beter uitgepakt dan voor de familie Bicker. Na zijn gevangenneming op Loevestein had Jacob de Witt een uitzonderingspositie voor zijn familie veiliggesteld.¹⁰¹ Andries en Cornelis Bicker moesten in 1650 echter onder lichte dwang hun burgemeestersambt opzeggen. De politieke invloed van de Bickers in Amsterdam bleef, maar was na 1650 nooit meer zo groot als daarvoor. Zij hadden heel wat moeten inleveren op politiek gebied.¹⁰² Wel behielden ze politieke connecties en kenden het reilen en zeilen van het Amsterdamse regentensysteem, iets wat De Witt goed van pas kwam. Een dag na het vervaardigen van de Amsterdamse keur op 29 januari 1655 trad Nicolaas Tulp af als burgemeester van Amsterdam en was het opnieuw één van de aanverwante Bickers die het burgemeestersambt van Amsterdam op zich nam. Het ging deze keer om Wendela's oom Cornelis de Graeff die voor de vijfde keer dit ambt op zich nam. Hij was daarmee de Amsterdamse politicus met wie de raadpensionaris beroepsmatig het meest te maken kreeg en tevens het enige lid van de familie Bicker dat direct politiek voordeel bracht aan De Witt. Tegelijkertijd bracht de connectie met de raadpensionaris ook voordelen voor De Graeff. De Witt mocht de steun van De Graeff in de Staten van Holland verwachten, wat De Graeffs en ook Amsterdams positie en invloed in het Haagse politieke centrum versterkte.¹⁰³ De Amsterdamse steun was ook voordelig voor de Staten van Holland. Met Amsterdam als machtigste stad aan hun kant konden de Staten meer met één stem spreken,

¹⁰¹ Panhuysen, *De Ware Vrijheid*, 100-103.

¹⁰² Rowen, *John de Witt*, 111.

¹⁰³ Johan E. Elias, *Geschiedenis van het Amsterdamsche Regentenpatriciaat*, (Den Haag 1923), 145.

er bestond meer consensus binnen de vergadering. Dit maakte het nemen van beslissingen makkelijker en versterkte de eensgezindheid binnen de Staten van Holland.

Net als bij de regelingen rondom het huwelijk, stelde De Witt zich ook in de verhouding met De Graeff onderdanig en afhankelijk op; hij vroeg de Amsterdamse burgemeester met zekere regelmaat om advies.¹⁰⁴ Dit zou zo blijven tot De Graeffs dood in 1664.¹⁰⁵ Zo zorgde de politiek sterke alliantie van het huwelijk voor nauw contact met de raadpensionaris en zijn schoonfamilie. Ook na de dood van Cornelis de Graeff toen Gilles Valckenier tot burgemeester van Amsterdam gekozen werd, bleef het contact met de stad goed. Deze Valckenier was geen familielid van de raadpensionaris, maar als staatsgezinde de juiste opvolger van eveneens staatsgezinde De Graeff. Valckenier bevond zich als staatsgezinde aan De Witts kant. In overleg met onder andere deze Valckenier kreeg De Witt het voor elkaar om Prins Willem III tot zogenaamd ‘Kind van Staat’ te maken, een beslissing die hij niet zonder goedkeuring en medewerking van de stad Amsterdam kon nemen.¹⁰⁶ Omgekeerd was de raadpensionaris als Hollands hoogste politicus ook een belangrijke inspiratiebron voor de Amsterdamse regentenfamilieleden. Zij konden zich ondanks -soms- succesvolle carrières op politiek niveau niet aan de raadpensionaris meten. Hoe financieel gunstig de relatie met Bickers voor Johan was, zo politiek gunstig was Johan dus voor de Bickers. Ondanks zijn hoge politieke positie sprak de Amsterdamse schoonfamilie Johan direct na het huwelijk al aan met de familietitel ‘neef en broeder’ in plaats van mijnheer of pensionaris, hij was nu immers onderdeel van de familie geworden.¹⁰⁷ Wel gebruikten de meeste Bickerfamilieleden het woordje ‘waarde’ voor de familietitel, hiermee creëerden ze nog wat afstand en een vorm van eerbied in plaats van meer informeel ‘lieve neef en broeder’ te gebruiken. Met het huwelijk was Johan voor de Amsterdammers meer bereikbaar geworden. Wendela’s neven Andries en Pieter de Graeff, beiden verschillende keren tot burgemeester van Amsterdam gekozen, schuwden niet om Johan met zekere regelmaat om advies van verschillende aard te vragen. Zo stuurde Andries de Graeff Johan op 23 mei 1664 een dankbrief om Johan te bedanken voor zijn raad bij het beleggen van een stuk land.¹⁰⁸ Ook Wendela’s neef Gerard Bicker, de drost van Muiden, klopte bij zijn aangetrouwde neef aan voor raad en advies. De drost had een trouwgelofte afgelegd aan

¹⁰⁴ G.W. Kernkamp, *Regeering en historie te Amsterdam in de 17^e eeuw* (Amsterdam 1900), 198.

¹⁰⁵ Panhuysen, *De Ware Vrijheid*, 183-184.

¹⁰⁶ Johan E. Elias, *De vroedschap van Amsterdam*, deel 1 (Haarlem 1903), 113, 115.

¹⁰⁷ *Ibidem*, 184.

¹⁰⁸ NA, Andries de Graeff aan Johan de Witt, 23 mei 1664, 3.01.17, 2530, fol. 253.

een vrouw waarmee hij eigenlijk niet wilde trouwen. Hij vroeg Johan om wijsheid in deze zaak. Deze was kort en stellig, de enige oplossing voor Gerard was om met haar te trouwen zoals de voorschriften voor het doen van een trouwgeloften voorschreven.¹⁰⁹ Ook zwager Jean Deutz, getrouwd met Wendela's zus Geertruid, vroeg regelmatig (veelal financieel) advies aan Johan.¹¹⁰

Dat De Witt zich bewust was van het belang om Amsterdam aan zijn kant te hebben en houden blijkt uit een brief die hij op 1 februari 1657 aan Cornelis de Graeff stuurde. In deze dankbrief voor Cornelis' en Amsterdams hulp en 'confidente communicatie' bij de aanstelling van een nieuwe veldmaarschalk schreef de raadpensionaris dat hij in 'alle voorvallende gelegentheden van gewichte ende importantie het ooge altijdts singulierlijk sonde hebben op de stadt van Amstelredam ende 't sentiment van die van de regeringe aldaer'.¹¹¹ Oftewel, bij het regelen van belangrijke zaken was de mening van de Amsterdamse stadsbestuur voor De Witt van groot belang. De connectie met Amsterdam en het peilen van de mening van het stadsbestuur was door middel van zijn schoonfamilie makkelijk te bewerkstelligen. Daarbij had Amsterdam het voordeel om als machtige stad een belangrijke stem in te brengen in de Staten van Holland. Tegelijkertijd betekende dit niet dat Amsterdam het gehele reilen en zeilen in de Republiek kon bepalen. Meermaals wees De Witt het hoofdstedelijk bestuur op het gezag van de Staten van Holland dat nog altijd boven dat van Amsterdam stond.¹¹² Werk en politieke opdrachtgever gingen voor hem nog altijd boven stedelijk en familiaal belang, al behandelde hij dat ook met zorg.

Na hun huwelijk vestigden Johan en Wendela zich in Den Haag, maar ze waren vooral de eerste maanden na het huwelijk nog met enige regelmaat in Amsterdam te vinden. Zo schreef Johan op 2 april 1655 aan Willem Nieupoort dat hij in Amsterdam verbleef, omdat hij een 'speelreijksen door de steden van Noort-Hollandt' ging maken.¹¹³ Dat dit reisje gemaakt werd met de kersverse schoonfamilie lijkt aannemelijk, Johan schreef dat hij met een gezelschap op pad is terwijl Wendela op dat moment in Amsterdam verbleef.¹¹⁴ Op deze manier konden Johan en zijn schoonfamilie elkaar in een informele setting beter leren kennen en kon Johan de omgeving rond Amsterdam leren kennen. In ieder geval werden de

¹⁰⁹ NA, Johan de Witt aan Gerard Bicker van Swieten, 5 april 1656, 3.01.17, 5, 113; Panhuysen, *De Ware Vrijheid*, 184.

¹¹⁰ Japikse, *Johan de Witt*, 131.

¹¹¹ NA, Johan de Witt aan de heer van Polsbroek, 1 februari 1657, 3.01.17, 6, fol. 61.

¹¹² Kernkamp, *Regeering en historie*, 202.

¹¹³ NA, Johan de Witt aan ambassadeur Nieupoort, 2 april 1655, 3.01.17, 4, fol. 69.

¹¹⁴ Rowen, *John de Witt*, 104.

banden met Amsterdam op persoonlijk familiaal niveau goed onderhouden. Met zwager Jean Deutz onderhield Johan, naast politieke en financiële zaken die de twee bespraken, het beste persoonlijk contact. De twee schreven elkaar zeer regelmatig, ook over familie zaken. Dat ze zich met elkaar verbonden voelden blijkt uit het feit dat Deutz zich aanbood als peetvader toen Wendela zwanger was van haar tweede kind. Johan bedankte hem in een brief zeer hartelijk voor het aanbod, maar kon hem nog niets toezeggen omdat Wendela ‘naer den aert der vrouwtjes wat in lange twijffeling blijfft’.¹¹⁵ Uiteindelijk stemde Wendela in met Deutz als peetvader van haar dochter Agneta. Johan werd op zijn beurt gevraagd als peetvader voor Deutz’ dochter Isabella. Echter was hij niet bij de doop in Amsterdam aanwezig, Deutz verscheen wel bij de doop van Agneta in Den Haag.¹¹⁶

3.2: Deugdelijke huisvrouw

Dat het huwelijk van Johan en Wendela zowel politiek als financieel een gunstige verbinding was moge intussen duidelijk zijn, Johan had veel belang bij Wendela’s connecties en rijke familie. Maar ook op persoonlijk gebied haalde Johan voordelen uit zijn huwelijk met Wendela. Na hun huwelijk betrok het pasgetrouwde stel Johans huis van Assendelft aan het Haagse Westeinde. Geheel naar gewoonte kreeg Wendela de hand in het organiseren van het huishouden terwijl Johan zijn politieke taken herpakte.¹¹⁷ Wendela bestierde het huishouden met strakke hand en stijl. Net als bij het huwelijk stuitte het jonge echtpaar ook bij de vormgeving van het huishouden op hun financiële verschillen. Het huis van Assendelft waar Johan na zijn aanstelling als raadpensionaris zijn intrek genomen had, was ingericht met versleten meubilair, Johan kon zich op dat moment niets beters veroorloven.¹¹⁸ Met de komst van Wendela en haar halve ton aan goud als erfdeel van haar vader en bruidsschat in huize De Witt waren de financiële middelen om het huishouden te verbeteren voor handen.¹¹⁹ Hoe ze dit deed blijkt duidelijk uit de boedelinventaris die in 1664, negen jaar na hun huwelijk, werd opgesteld door Wendela zelf. We vinden in deze boedelinventaris alle spullen die door de jaren heen verzameld waren en op het tijdstip van opstellen in het huis van Johan en Wendela aanwezig waren.¹²⁰ In deze inventaris kunnen we zien dat Wendela sommige spullen direct na het huwelijk aanschafte, bij deze spullen staat het jaartal 1655 vermeldt. Vele andere spullen werden in de loop der jaren

¹¹⁵ NA, Johan de Witt aan Jean Deutz, 9 januari 1658, 3.01.17, 7, fol. 20.

¹¹⁶ Rowen, *John de Witt*, 108.

¹¹⁷ Ibidem, 104.

¹¹⁸ Panhuysen, *De Ware Vrijheid*, 172.

¹¹⁹ Japikse, *Johan de Witt*, 129.

¹²⁰ SAA, 76 Inventaris van het Archief van de Familie de Graeff, 1373-1863, 610, portefeuille 3.

toegevoegd.¹²¹ De komst van kinderen, de intrek van vader De Witt in 1659 bij Johan en Wendela in huis en verschillende verhuizingen waarbij Johan en Wendela steeds meer ‘op stand’ gingen wonen waren veelal de reden van verschillende toevoegingen, zoals kunststukken en kinderkleding. Direct na het huwelijk kreeg de slaapkamer de eerste opknapbeurt. In 1655 werden er verschillende ledikanten, kussens, dekens en bedlinnen aangeschaft.¹²² Eén ledikant was afkomstig van de weduwe van Elias Trip, bij leven vooraanstaand koopman en goede kennis van echtpaar De Witt. Ook bracht Wendela sfeer aan door de aanschaf van behang en gordijnen voor de verschillende kamers en linnen hemels voor de ledikanten.¹²³ Naast de aankleding van het huis zorgde Wendela ook voor de juiste materialen voor het personeel. Zo wordt in de boedelinventaris vermeld dat in 1655 onder andere een braadpan, verschillende emmers, oliekannetjes, comfoors [kooktoestellen], ketels en ander kookgerei werden aangeschaft.¹²⁴ Opvallend is dat Wendela alleen bij het zilverwerk in de vorm van een lamp, twee kandelaars en een poederdoos vermeldt dat haar man ‘dat hadde eer ik getrouwt ben geweest’.¹²⁵ Het lijkt er dus op dat behalve deze voorwerpen alles in Johans huis vervangen of aangevuld werd met Wendela’s spullen en nieuw aangeschafte of gekregen spullen. Wendela drukte hiermee onmiddellijk haar stempel op het huishouden. Johan had met haar de competente huisvrouw voor het ordenen van zijn ‘defectueuze huishouden’ gevonden. Of alle spullen na het huwelijk zijn aangeschaft voor het huis van Assendelft is niet waarschijnlijk. Johan en Wendela bewoonden maar een gedeelte van het huis, omdat Johan kort na zijn aanstelling niet het geld had om het hele huis te huren. Daarnaast verhuisde het pasgetrouwde paar kort na elkaar naar huizen aan de Wagenstraat en Vlamingstraat om uiteindelijk een huis aan de Heerengracht te huren waar ze vijf jaar zouden blijven wonen.¹²⁶ Het is dus waarschijnlijk dat Wendela voor dit laatste huis de meeste inkopen heeft gedaan en met zorg ingericht heeft.

Wendela ontpopte zich niet alleen tot nauwgezette, ijverige huisvrouw, maar ook tot zorgzame en betrokken echtgenote. Als ze in juli 1655 enkele dagen in ‘de wijck’ [vermoedelijk het familiehuis in Beverwijk] verblijft, biedt ze Johan aan om ook te komen, ze kan als hij wil een bed voor hem klaar laten maken.¹²⁷ Het gescheiden zijn van haar

¹²¹ SAA, 76 Inventaris van het Archief van de Familie de Graeff, 1373-1863, 610: portefeuille 3, fol. 1.

¹²² Ibidem, fol. 12

¹²³ Ibidem, fol. 15

¹²⁴ Ibidem, fols 30, 42.

¹²⁵ Ibidem, fol. 69.

¹²⁶ Rowen, *John de Witt*, 104.

¹²⁷ NA, Wendela Bicker aan Johan de Witt, 3 juli 1655, 3.01.17, 2163, fol. 174.

echtgenoot lijkt ze als onprettig te ervaren. Twee dagen eerder schreef ze Johan dat ze met haar lichaam 'is te Amsterdam, maar mijn gedachte sijn noijt van u'.¹²⁸ Daarnaast uit ze haar verwondering over het feit dat 'ick in twee daegen geen schrijvens van u en hebbe gehad'.¹²⁹ Kennelijk onderhielden de twee actief briefcontact als ze van elkaar gescheiden waren. Maar hoe ver ze ook van elkaar vandaan waren, dat Johan niet uit Wendela's gedachten week blijkt duidelijk. Ze schrijft hem dan ook dat hij haar moet beloven om 'wat te ontbijtte', omdat dat 'heel gesont is'.¹³⁰ Naast zorgzaamheid blijkt uit de brief ook haar nauwgezetheid als huisvrouw. Ze vraagt Johan 'in de kaemer te gaen daer de nieuwe ledikant staet en sien of de gordijne voor de glaese al toe sijn' om daarmee te voorkomen dat het nieuwe ledikant door de zon zou verbleken.¹³¹ Zo hield ze ook op afstand de controle over wat er in het huishouden gebeurde. Helaas zijn er geen antwoorden van Johan deze brieven van Wendela terug te vinden, maar aangezien Wendela zich al verwondert over twee dagen zonder brieven van Johan is het aannemelijk dat hij haar met regelmaat terug heeft geschreven. Met politieke zaken bemoeide Wendela zich voor zover we weten nauwelijks, geheel naar gebruik van de tijd waarbij enkel de man in het openbare leven optrad.¹³² Op dit punt wordt Wendela in de literatuur afgezet tegen haar schoonzus Maria van Berckel die zich wel met het werk van haar man Cornelis de Witt bemoeide en hem vergezelde op verschillende reisjes.¹³³ Het feit dat Wendela dit niet deed maakt haar niet saaier of onintelligenter, maar eerder meer plichtsgetrouw en bewuster van haar plaats en taak in de zeventiende-eeuwse maatschappij. Wel was ze Johan tot steun in zijn politieke leven. Toen Johan in oktober 1665 met de Hollandse vloot onder leiding van Michiel de Ruyter mee is richting Engeland ontstond er onenigheid tussen Johan en de vloothoofden. Johan wilde doorvaren tot de Engelse havens, maar de vloothoofden weigerden dat omdat ze bang waren voor ondiep water waar de schepen op vast zouden lopen. De verhalen over onenigheid hadden ook de Republiek bereikt en Wendela schreef in haar brief van 12 oktober aan Johan dat ze 'met groote verwonderinge' heeft gehoord dat Johan 'slaghs geheeft hebt'. Ze kan zich dit slecht voorstellen en schrijft hem dat er veel 'quade tonghe ende goddeloose

¹²⁸ NA, Wendela Bicker aan Johan de Witt, 1 juli 1655, 3.01.17, 2163, fol. 173.

¹²⁹ Ibidem.

¹³⁰ Ibidem.

¹³¹ Ibidem.

¹³² Kooijmans, *Vriendschap*, 149.

¹³³ Panhuysen, *De Ware Vrijheid*, 185-186.

menschen sijn' en Johan zich daar maar niet aan moet storen.¹³⁴ Zo bleef ze Johan ook op grote afstand tot steun zonder zich in te laten met zijn politieke zaken.

Het huwelijk van Johan en Wendela bleef niet lang kinderloos, want al in 1655 werd hun oudste dochter Anna geboren. Na Anna zouden nog zeven kinderen volgen, van wie er drie op jonge leeftijd al overleden.¹³⁵ Anna's komst werd door Wendela nauwgezet voorbereid. In de boedelinventaris is een uitgebreide beschrijving van de zogenaamde 'luiermant' te vinden, waarin alle benodigdheden voor een pasgeborene zich bevonden: luiers, dekens, beddengoed voor het wiegje en mutsjes.¹³⁶ In 1658 en 1659 kregen Johan en Wendela nog twee dochters, Agneta en Catherina. Hoewel Johan hiermee nog geen potentiële politieke opvolger had, was hij wars van het prefereren van het mannelijke geslacht. Zo sprak hij zijn zwager Deutz minachtend aan op het feit dat deze een rol als peetvader had geaccepteerd op voorwaarde dat de ongeborene een jongen zou zijn.¹³⁷ Uiteindelijk kregen Johan en Wendela nog twee zoons, Johan jr. en Jacob, die beiden de volwassen leeftijd bereikten.¹³⁸ Ondanks zijn drukke agenda toonde Johan zich een betrokken en bezorgde vader. Met enige regelmaat schreef hij (onder andere aan zwager Jean Deutz) over het welzijn van zijn kinderen. Als hij van huis was hield Wendela hem op de hoogte van hun gezondheid. In bovengenoemde brief van 12 oktober 1665 schreef ze dat Johans zoontje koorts heeft gehad, maar dat deze nu weer weg is. Gezien het jaartal gaat het hier over zoontje Johan of kortweg Jan, die op dat moment drie jaar was. Zoon Jacob werd pas in 1667 geboren.¹³⁹ Opvallend is dat Rowen vermeldt dat Johan voor de geboorte van zijn eerste kind een aanvraag heeft gedaan om zijn kinderen als burgers van de stad Dordrecht in te laten schrijven. Dordrecht had als stad burgerrechten te bieden, terwijl Den Haag als dorp dit voordeel niet had. Wilde Johan voor zijn kinderen een politieke toekomst veiligstellen, moesten zijn kinderen het burgerschap van een stad hebben.¹⁴⁰

Het in de literatuur geschetste beeld doet op geen enkele manier recht aan de werkelijke rol die Wendela als echtgenote voor Johan vervulde. Het suggereert ten onrechte dat uitsluitend de familie van Wendela voordeel zou kunnen halen uit deze relatie, of dat Wendela slechts een weinig ontwikkelde huisvrouw was. Haar zinsbouw in brieven mag dan

¹³⁴ NA, Wendela Bicker aan Johan de Witt, 12 oktober 1665, 3.01.17, 2163, fol. 406.

¹³⁵ P.C. Molhuysen en P.J. Blok, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 3.* (Leiden 1914), 1467.

¹³⁶ SAA, 76 Inventaris van het Archief van de Familie de Graeff, 1373-1863, 610: portefeuille 3, fols 129-130.

¹³⁷ Rowen, *John de Witt*, 108.

¹³⁸ Molhuysen en Blok, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, 1467.

¹³⁹ Ibidem, 1468.

¹⁴⁰ Rowen, *John de Witt*, 105-106.

niet altijd even vloeiend zijn, wel ondersteunde ze Johan waar nodig en stak haar liefde en bezorgdheid voor hem niet onder stoelen of banken. Zoals het haar paste bemoeide ze zich niet met Johans politieke zaken. Haar plek was in huis bij de kinderen en de taken die daarbij hoorden, zoals het organiseren van het huishouden en het verzorgen van de kinderen voerden ze nauwgezet uit. Haar punctualiteit en (huishoudelijke) kunde blijkt eveneens uit de boedelinventaris die ze met veel zorg opstelde. Met haar dood op 1 juli 1668 verloor Johan niet alleen een nauwgezette huisvrouw, maar ook een lieve moeder voor zijn kinderen en betrokken en bezorgde echtgenote.

3.3: De prijs voor Ware Vrijheid

Johan slaagde erin om door de jaren heen, ook als de Amsterdamse burgemeester geen direct familielid was, de banden met Amsterdam en de Amsterdamse regenten goed te houden. Met de eerder genoemde opvolger van Cornelis de Graeff, Gillis Valckenier, onderhield Johan in eerste instantie goede banden, maar na verloop van tijd kwam hier verandering in. Op het moment van zijn benoeming behoorde Valckenier tot het ‘kamp’ van de Staatsgezinden. De verdeling van bestuurlijke functies gebeurde volgens een systeem van coöptatie, hierbij werden de belangrijke banen binnen bepaalde patriciërsfamilies onderling verdeeld. Valckenier werd gekozen door een vroedschap dat werd aangestuurd door een Staatsgezinde familie. Hij werd dus gekozen als aanhanger van de Ware Vrijheid, maar dit veranderde door de jaren heen.¹⁴¹ Prins Willem III stevende af op volwassenheid. Het idee dat hij in het ambt van zijn voorvaders hersteld zou moeten worden vond steeds meer weerklank. Ook Valckenier kon zich steeds meer in dat standpunt vinden en raakte steeds verder van het Ware Vrijheidsideaal af. Waar Valckenier in 1667 nog het Eeuwig Edict opstelde waarin stond dat het stadhouderschap afgeschaft zou moeten worden, was hij in 1670 van mening dat het onvermijdelijk was dat Willem III het ambt van stadhouder toebedeeld zou krijgen.¹⁴² De raadpensionaris zelf bleef echter sterk vasthouden aan het ideaal van de Ware Vrijheid.¹⁴³ Van het één op het andere moment was De Witt zijn Amsterdamse steun kwijt, die hij juist in de kwestie van het stadhouderschap hard nodig had. Onder het bewind van een Bickerburgemeester had De Witt het steeds voor elkaar gekregen om Amsterdam aan zijn kant te houden, maar nu er andere, meer Oranjegezinde geluiden in Amsterdam ontstonden werd dit steeds lastiger. Om te voorkomen dat

¹⁴¹ Elias, *De vroedschap*, 115.

¹⁴² Rowen, *John de Witt*, 115.

¹⁴³ Elias, *De vroedschap*, 116.

Valckenier of één van zijn medestanders in 1671 tot burgemeester van Amsterdam zou worden gekozen, bemoeide de raadpensionaris zich persoonlijk met de kandidatuur voor het Amsterdamse burgemeestersambt, een zaak waar hij zich eigenlijk helemaal niet mee in te laten had. Gelukkig voor De Witt had Valckenier zich met zijn gedrag niet populair gemaakt onder Amsterdamse regentenelite en werd het jaar erop Cornelis Roch, tegenstander van Valckenier en zijn ideeën tot burgemeester gekozen.¹⁴⁴ Dit betekende echter niet dat de problemen en tegenstand voor De Witt voorbij waren. Steeds meer regenten kozen de kant van de Oranjegezinden van wie de roep om de terugkeer van Oranje als stadhouder steeds sterker werd. Dit mede door de slechte staat van het landleger, omdat De Witt hier flink op bezuinigd had. De invasie van drie verschillende buitenlandse legers in het voorjaar van 1672 was voor de Oranjegezinden reden te meer om Willem III in het ambt van stadhouder te herstellen. Met de eerste moordaanslag op De Witt op 21 juni 1672 verslaptte zijn positie en kregen de Oranjegezinden meer vrij spel en slaagden erin Willem III op 4 juli tot stadhouder te benoemen. Toch bleef het wantrouwen tegenover De Witt en de regenten bestaan. De woede, onzekerheid en angst werd versterkt door verschillende haatdragende pamfletten over De Witt en zijn ideeën.¹⁴⁵ De gevoelens van afkeur vonden op 20 augustus haar uitweg toen de raadpensionaris samen met zijn broer Cornelis door Haagse schutters op een gewelddadige van het leven beroofd werd.¹⁴⁶ Tot het einde had De Witt gestaan voor zijn idealen en het ideaal van regentenregering voor ogen gehouden.

Met de moord op de voorman van de Ware Vrijheid was ook de regentenkring zelf in gevaar gekomen, met name de directe aanhangers, familieleden en vertrouwelingen van De Witt. Elias schrijft dat onder Amsterdamse regenten na de moord grote angst heerste omdat het volk niets liever wilde dan ook de regenten ‘op zijn Jan de Witt’s te tracteeren’.¹⁴⁷ Dit angstbeeld heerste ook onder andere regentenkringen in de Republiek. Dit blijkt duidelijk uit een brief die vier dagen na de gewelddadige moord vanuit Den Haag verzonden werd op 24 augustus 1672 aan Diederick Hoeufft, zwager van De Witt. In de brief wordt verhaald hoe miserabel de raadpensionaris en ruwaard van Putten ‘van hals zijn gebraght’.¹⁴⁸ Verder schrijft de ondertekenaar dat ‘alle de vrinden soo hier als tot Dordrecht niet een uur levensverseeckert sijn’ omdat het volk het ‘gehele geslacht soecken uijt te roeien ende

¹⁴⁴ Elias, *De vroedschap*, 117.

¹⁴⁵ Roeland Harms, *Pamfletten en publieke opinie. Massamedia in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 2011), 154.

¹⁴⁶ Elias, *De vroedschap*, 119-121.

¹⁴⁷ Ibidem, 121.

¹⁴⁸ NA, [W.N]. aan Diederick Hoeufft, 24 augustus 1672, 3.20.26, fol. 95.

dempen'.¹⁴⁹ De woede van het volk keerde zich dus tegen het hele regentengeslacht. Het doel was om de regenten, of in ieder geval De Witts sympathisanten, uit de weg te ruimen en de mond te snoeren. De prijs van de idealen van de raadpensionaris moest dus ook door zijn medestanders betaald worden. De brief is ondertekend met de initialen W en N, waarschijnlijk uit veiligheidsoverweging is niet de hele naam vermeld. Voor de hand ligt om te denken aan De Witts politieke medestander Willem Nieupoort, het handschrift van de brief komt echter niet overeen met Nieupoorts handschrift. Mogelijk heeft hij de brief gedictieerd en door iemand anders op laten schrijven. Nieupoort zelf ondervond ook pijnlijke gevolgen van zijn verhouding met De Witt, korte tijd na de moord werd hij bij een oproer in zijn geboortestad Schiedam gevangengenomen en door de stadhouder uit zijn verschillende staatsambten gezet.¹⁵⁰ Hetzelfde lot overkwam Wendela's politiek zeer actieve oom Andries de Graeff die in totaal zeven keer het burgemeestersambt in Amsterdam bekleedde. In 1672 werd hij door stadhouder Willem III uit al zijn ambten ontzet. Daarbij moest hij zijn buitenplaats Soestdijk voor een schijnbedrag aan de stadhouder verkopen, zodat hem niet alleen zijn aanzien maar ook zijn vermogen werd afgenomen. Tevens werd de familie Bicker met de aanverwante familie De Graeff uit de vroedschap onttrokken, dit betekende het definitieve einde van hun macht en invloed.¹⁵¹ Verder konden staatsgezinde regenten rekenen op smaad en laster in de vorm van pamfletten die door de Republiek verspreid werden.¹⁵² Zo betekende de ondergang van De Witt ook de ondergang van de Ware Vrijheid met een oppermachtig regentenbestuur.

¹⁴⁹ NA, [W.N.] aan Diederick Hoeft, 24 augustus 1672, 3.20.26, fol. 95.

¹⁵⁰ A.J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, deel 13 (Haarlem 1868), 224-225.

¹⁵¹ Z.n., 'Binnenkijken in het huis van familie De Graeff', *Adel in Nederland*.

<https://www.adelinnederland.nl/binnenkijken-in-het-huis-van-de-familie-de-graeff/> (geraadpleegd op 9 december 2023).

¹⁵² Elias, *De vroedschap*, 121.

Conclusie

Het onderzoek naar de politieke aard van het huwelijk tussen Johan de Witt en Wendela Bicker leverde interessante nieuwe inzichten op over het privéleven van Hollands hoogste politicus van de zeventiende eeuw op. Met het onderzoek naar de politieke aard van het huwelijk stuiten we op een drietal aspecten van het begrip ‘politiek’. Namelijk politiek op familiaal, stedelijk en ambtelijk niveau.

Allereerst bleek op familiaal niveau dat met het huwelijk een krachtige familiealliantie was gesmeed. De familie De Witt, niet bijzonder vermogend, verbond zich aan de rijke familie Bicker. Bij het regelen van het huwelijk kwam dit financiële verschil het duidelijkst naar voren. Vader De Witt moest flink slikken en geld lenen om een bedrag van 6.339 gulden aan huwelijksjuwelen te kunnen voldoen, terwijl Wendela een bruidsschat van 50.000 gulden had en een halve ton goud van haar vader erfde. Ook kort na het huwelijk bleek nog eens dat Johan minder te besteden had dan zijn kersverse bruid; Wendela verving zijn armoedige meubilair en bracht versiering en sfeer aan. Naast het verschaffen van financiële voordelen, had de familie Bicker ook een stevige vinger in de pap wat betreft de organisatie van het huwelijksvoltrekking. Deze werd gehouden in Amsterdam, in het huis van de familie Bicker. Toen er vanwege de Amsterdamse keur geschrapt moest worden in de gastenlijst, werden alleen gasten uit Johans kennissenkring geschrapt. In de organisatie van het huwelijk lieten de Bickers zich op financieel gebied gelden, op politiek gebied konden ze zich namelijk niet meten aan Johan als raadpensionaris. Waar Johan op financieel gebied de vragende kant bleek te zijn, waren de Bickers dat op politiek gebied. Politiek advies werd voornamelijk door de Amsterdamse regenten bij Johan ingewonnen.

Anders dan haar schoonzus Maria van Berckel bemoeide Wendela zich niet met Johans politieke zaken. Ze organiseerde het huishouden, zorgde voor haar kinderen, hield grip op hun vermogen door een boedelinventaris op te stellen en stond haar man op persoonlijk vlak bij. Ze hield zich daarmee aan de taken die op haar als zeventiende-eeuwse vrouw rustten, terwijl Maria zich op plekken in de openbaarheid bevond waar ze zich eigenlijk niet te begeven had als vrouw. Wendela is hiermee niet minder kordaat of doortastend, maar eerder gehoorzamer en zich bewuster van datgene wat van haar verwacht werd. Zoals in de inleiding beschreven, is er nog weinig moeite gedaan om de reputatie van Maria als kordate vrouw en Wendela als volgzame, onderontwikkelde huisvrouw te nuanceren. Daarbij is door Wendela's vroege dood haar reputatie niet gebaseerd op die van haar overleden man, zoals dat bij Maria wel het geval was. De redenering dat Wendela vanwege haar wat onhandige

schrijven onderontwikkeld zou zijn, qua uiterlijk geen schone verschijning zou zijn geweest en dat het huwelijk tussen haar en Johan daarom dan enkel politiek geweest zou kunnen zijn wordt niet door de primaire bronnen ondersteund. Uit de bronnen die er wel zijn rijst een ander beeld, namelijk dat van iemand die precies weet wat er van haar verwacht werd en een goede alliantie voor haar familie tot stand bracht. Haar schrift laat inderdaad soms een wat kreupele zinsbouw zien, maar het feit dat ze in staat was om een boedelinventaris op te stellen met daarbij tot op de penning nauwkeurig bijgehouden hoeveel ieder item in haar huishouden waard was, getuigt op geen enkele manier van onderontwikkeling. Het daarbij komende argument dat ze geen aantrekkelijke vrouw was, vormt ook niet voldoende grond om aan te nemen dat het huwelijk enkel politiek geweest zou zijn. Schoonheid is een relatief begrip en als we schilderijen van Wendela bekijken zien we daarop geen in het oog springende oneffenheden of iets wat haar duidelijk onaantrekkelijk zou kunnen maken. Daarbij was zij als dochter van de oud-burgemeester van Amsterdam gewend aan een huishouden 'op stand' en wist ze hoe met hooggeplaatste, politieke gasten om te gaan. Ze was daarmee zeer geschikt als huisvrouw van Hollands hoogste politicus en had daarmee ook een persoonlijk voordeel voor Johan.

Als we kijken naar de stedelijke alliantie die door het huwelijk tussen Den Haag en Amsterdam ontstond, zien we dat Johan zich pas ná zijn huwelijk bewust(er) werd van het belang om Amsterdam aan zijn kant te hebben en ook te houden. Meer dan ooit hield hij als raadpensionaris de mening van Amsterdam in de gaten bij het maken van beslissingen. Ondanks het feit dat de stad geen groot voorstander was geweest van Johans benoeming als raadpensionaris, was het wel in De Witts voordeel om een goede verhouding met Amsterdam te hebben en houden. Wendela's oom Cornelis de Graeff, burgemeester van Amsterdam in de periode tijdens en direct na het huwelijk bleek al snel een grote steun voor Johan en via hem bleef de raadpensionaris op de hoogte wat er in Amsterdam speelde en hoe de politieke stemming was. Door de jaren heen bleef De Witt nauw contact met de stad Amsterdam houden. Hoe belangrijk Amsterdam en de Amsterdamse regenten voor hem waren (geworden) blijkt onder andere duidelijk in 1670 toen hij zich bemoeide met de benoeming van de nieuwe burgemeester van Amsterdam. Hij beseftte, mede door het goede contact dat hij dankzij zijn huwelijk met Amsterdam opgebouwd had, dat de steun van Amsterdam voor hem cruciaal was in het verwezenlijken van zijn politieke doelen. Bij leven bleek de verbintenis met Amsterdam net zo gunstig als voorstanders van een Amsterdams huwelijk, zoals zijn vader, voor Johan hadden bedacht. De keerzijde van de sterke

verbintenis tussen Johan en het Amsterdamse regentenstelsel was echter wel dat met de moord op de raadpensionaris de regenten die het ideaal van de Ware Vrijheid aanhingen ook ten onder gingen. Maar gezien de toewijding waarmee medestanders De Witt en zijn idealen steunden, was dit hoogst waarschijnlijk een prijs die een groot aantal van hen bereid was te betalen. Weinig tot geen van Johans familieleden of vrienden stapten over naar de Oranjegezinde kant die Willem III in het stadhouderszadel hielp.

Het huwelijk tussen Johan de Witt en Wendela Bicker bleek op veel vlakken een krachtige verbintenis. Door hun huwelijk werden twee belangrijke regentenfamilies aan elkaar verbonden, kregen de Staten van Holland de machtigste stad van de Republiek aan hun kant en kon Johan zijn invloed in Amsterdam laten gelden. Het financiële en politieke voordeel dat dit huwelijk met zich meebracht bleek ook al voor de huwelijksvoltrekking, maar hoeft niet persé de directe reden te zijn dat Johan voor Wendela als zijn vrouw koos. Natuurlijk moet hij zich bewust geweest zijn dat hij door met Wendela te trouwen er financieel op vooruit ging en dat de verbintenis met de stad Amsterdam gunstig zou zijn voor zijn politieke carrière, maar zijn liefde voor Wendela als mens bleek oprecht. Hij was haar min of meer toevallig tegenkomen op een huwelijksfeest in Beverwijk en was meteen van haar onder de indruk zo blijkt uit zijn brieven uit die tijd. In zijn brieven spreekt hij liefdevol over haar, ook naar anderen. Daarnaast bracht niet alleen Wendela's familie financieel voordeel voor de raadpensionaris, zij zelf was als oud-burgemeestersdochter gewend om in een huishouden 'op stand' te leven en wist hoe om te gaan met belangrijke gasten. Als vrouw van Hollands hoogste politicus wist ze hoe ze een huishouden van een persoon met politiek aanzien moest organiseren en wat paste bij het ontvangen van hooggeplaatste gasten. Het was voor Johan op geen enkele manier een offer om met Wendela te trouwen. Gezien haar vermogende familie was hij eerder de vragende dan de gevende partij. Hij hield van haar en onder andere de nauwkeurig bijgehouden boedelinventaris laten zien dat zij de competente huisvrouw was waar Johan naar op zoek was.

Eigenlijk kunnen we weinig anders dan van een succesverhaal spreken als het gaat om het huwelijk tussen Johan en Wendela. Het huwelijk bracht een sterke alliantie op zowel politiek, financieel en familiaal vlak teweeg en daarnaast hielden de twee ook nog eens oprecht van elkaar. Op zowel familiaal, stedelijk en ambtelijk politiek niveau werkte het huwelijk bevorderlijk. Dit betekent echter niet dat het huwelijk daarom enkel politiek gestuurd was. Johan en Wendela voelden zich tot elkaar aangetrokken en hadden persoonlijk

voordeel bij dit huwelijk. Ondanks de gunstige verbintenis op zowel persoonlijk als landelijk politiek niveau mag niet uit het oog verloren worden dat niet alleen staatsbelang maar ook ware liefde hun samenzijn bezegelde. Politiek was dus niet de enkele reden voor het huwelijk. In de historiografie wordt Wendela's reputatie als reden aangedragen voor enkel een politieke verbintenis tussen haar en Johan. De toetsing van dezelfde reputatie aan de bronnen ontkracht dit idee echter. Eenzelfde toetsing van de reputatie van Maria van Berckel zou een goede suggestie zijn voor vervolgonderzoek.

Bibliografie

Archieven

- NA, 3.01.17 Nationaal Archief, Archief Raadpensionaris De Witt, inv. nr. 3.01.17
NA, 3.20.26 Nationaal Archief, Archief Henrik Hoeufft van Velsen, inv. nr. 3.20.26
RAD Gemeentearchief Dordrecht, Collectie van Handschriften, inv. nr. 150.
SAA, 76 Stadsarchief Amsterdam, Archief Familie de Graeff, inv. nr. 76.
SAA, 5020 Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Burgemeesters, inv. nr. 5020.

Bronnen en literatuur

- Aa, A.J. van der, *Biographisch woordenboek der Nederlanden. Deel 13*
(Haarlem 1868).
- Blok, P.J. en Molhuysen, P.C., *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 2* (Leiden: A.W. Sijthoff 1912).
- Blok P.J., en Molhuysen, P.C., *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 3* (Leiden: A.W. Sijthoff 1914).
- Boer, Lydia, ‘Een adellijk avontuur. Sophia Margaretha van Nassau-Siegen aan Johan de Witt: 7 maart 1654’, in: Ineke Huysman en Roosje Peters eds., *Vrouwen rondom Johan de Witt*, te verschijnen (Soest 2024).
- Elias, Johan E, *De vroedschap van Amsterdam, 1578-1795. Deel 1.* (Haarlem 1903).
- Elias, Johan E., *Geschiedenis van het Amsterdamsche regentenpatriciaat* (Den Haag 1923).
- Fruin, R. en Japikse, N., *Brieven van Johan de Witt. Eerste deel 1650-1657*
(Amsterdam 1906)
- Haks, Donald, *Huwelijk en gezin in Holland in de 17de en 18de eeuw*
(Proefschrift, Rijksuniversiteit Leiden, Leiden 1982).

- Harms, Roeland, *Pamfletten en publieke opinie: Massamedia in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 2011).
- Heijden, Manon van der, *Huwelijk in Holland: Stedelijke rechtspraak en kerkelijke tucht, 1550-1700* (Amsterdam 1998).
- Huysman, Ineke, 'Haagsche pretmakers uit de groote wereld: L'Ordre de l'Union de la Joye omstreeks 1650' in : E. Dijkhof en M. van Gent eds., *Uit diverse bronnen gelicht. Opstellen aangeboden aan Hans Smit ter gelegenheid van zijn vijftenzestigste verjaardag* (Den Haag 2007) 161-182.
- Japikse, N., *Johan de Witt* (tweede druk; Amsterdam: J.M. Meulenhoff 1918).
- Jong, Jacob Johannes de, *Met goed fatsoen: De elite in een Hollandse stad, Gouda 1700-1780* (Proefschrift, Rijksuniversiteit Utrecht, Utrecht 1985).
- Kalff, G., *Jacob Cats* (Haarlem 1901).
- Kernkamp, G.W., *Regering en historie van Amsterdam in de 17^e eeuw* (Amsterdam 1900).
- Knappert, L., *Verloving en huwelijk in vroeger dagen* (Amsterdam: Meulenhoff & Co 1914).
- Kooijmans, Luuc, *Onder regenten: De elite in een Hollandse stad, Hoorn 1700-1780* (Proefschrift, Rijksuniversiteit Utrecht, Utrecht 1985).
- Kooijmans, Luuc, *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam: Bert Bakker 1997).
- Mak, Geert, *De levens van Jan Six: Een familiegeschiedenis* (Amsterdam/Antwerpen: Atlas Contact 2016).
- Panhuysen, Luc, *De Ware Vrijheid: De levens van Johan en Cornelis de Witt* (15^e druk; Amsterdam 2022).
- Rowen, Herbert H., *John De Witt, Statesman of the 'True Freedom'* (Cambridge 1986).
- Servatius, T.J., *Vrouwen uit onze historie* (Nijkerk: G.F. Callenbach 1940).

Schmidt, Ariadne, 'Gelijk hebben, gelijk krijgen? Vrouwen en vertrouwen in Holland in de zeventiende en achttiende eeuw' in: Michiel Groesen, Judith Pollmann en Hans Cools eds., *Het gelijk van de Gouden Eeuw. Recht, onrecht en reputatie in de vroegmoderne Nederlanden*, 109-126.

Tex, Jan den, *Johan van Oldenbarnevelt* (Den Haag 1980).

Geraadpleegde websites

Nellen, Henk, 'Reigersberch, Maria van (1589?-1653)' in: *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. Geraadpleegd op 18 december 2023.
<https://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Reigersberch>

Panhuysen, Luc, 'Berckel, Maria van (1632-1706)' in: *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. Geraadpleegd op 18 december 2023.
<https://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Berckel>

Tol, Jean-Marc van, 'Liep Johan de Witt een blauwtje bij Margaretha Tulp?' *Historiek* (3 maart 2017). Geraadpleegd op 30 oktober 2023.
https://historiek.net/liep-johan-de-witt-een-blauwtje-bij-margaretha-tulp/67568/#google_vignette

Z.n. 'Binnenkijken in het huis van familie De Graeff' *Adel in Nederland*. Geraadpleegd op 9 december 2023
<https://www.adelinnederland.nl/binnenkijken-in-het-huis-van-de-familie-de-graeff/>